

Mediterrán és Balkán Fórum

KELET-MEDITERRÁN ÉS BALKÁN TANULMÁNYOK KÖZPONTJA

VIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

2014. április 10.

KEDVES OLVASÓ!

A PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja (KMBTK) által útjára indított Mediterrán és Balkán Fórum a Balkán, a Kelet-Mediterráneum és a Közel-Kelet térségét érintő kutatások eredményeit közli. Az elektronikus formával célunk az, hogy a témában érdekelteket és érdeklődőket gyorsabban tájékoztassuk a friss háttérelmzésekkel.

A Mediterráneum és Balkán rovatokban tudományos elemzések közlésére vállalkozunk, a Mozaik címszó alatt ismeretterjesztő, kulturális jellegű írásoknak adunk helyet.

A Mediterrán és Balkán Fórum lehetőséget biztosít minden tudományos igényességgel elkészített, a térséget érintő munka közlésére. A tanulmányok magyar, ill. angol nyelvűek lehetnek, terjedelmük a 20 000 karaktert (képekkel, térképekkel, ábrákkal) nem haladhatja meg. A szakmai folyóirat csak a szerkesztőbizottság által lektorált írásokat jelenteti meg.

Tartalom:

Köszöntő.....	1
Etnikai változások a Nyugat-Balkánon 1991-2011.....	2
Az autonómia foka: javaslatok összehasonlító autonómiavizsgálatokhoz – kelet-közép- és délkelet-európai szempontok.....	14
The resonances of a conflict – the 1968 Czechoslovak crisis and its effect on Yugoslav-Hungarian foreign relations.....	25
Batthyány Tivadar és Fiume (1892-1901).....	35

Főszerkesztő:

Dr. M. Császár Zsuzsa

Főszerkesztő-helyettes:

Kitanics Máté

Dr. Reményi Péter

Szerkesztőség:

7624 Pécs

Ifjúság útja 6.

Telefon: 72/503-600

Fax: 72/501-531

Web: <http://www.mbforum.hu>

ISSN 1788-8026

Szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Békési László, Dr. Eyüp Artvinli
Dr. Csüllög Gábor, Dr. Gábli Cecília,
Dr. Melek Colak, Dr. Gulyás László,
Dr. Hóvári János, Dr. Carlos Flores Juberías
Dr. Juhász József, Dr. Kocsis Károly,
Dr. Jaime Nicolas Muniz,
Dr. Pap Norbert (elnök),
Dr. N. Rózsa Erzsébet,
Dr. Dejan Šabić,
Dr. Siposné Kecskeméthy Klára,
Dr. Edita Stojić-Karanović,
Dr. Szilágyi István, Dr. Tonk Márton,
Dr. Végh Andor, Dr. Yamamoto Akiyo

Lapszerkesztő:

Szalai Gábor

Olvasószerkesztő:

Szalai Gábor

Felelős kiadó:

Dr. Pap Norbert

Etnikai változások a Nyugat-Balkánon 1991-2011¹

Reményi Péter²

ABSTRACT

Former Yugoslavia used to be one of the ethnically most heterogeneous state in Europe. During its dissolution (in which the ethnic tensions played a prominent role) in many of the successor states serious homogenization of their ethnic structures happened. The level of homogenization varied by the pre-war ethnic composition as well as the spatial level of the entity (the smaller spatial unit one observes the higher maximum homogenization one may find).

Following the end of armed conflicts the international community made efforts to re-establish the pre-war ethnic heterogeneity of the region. This can also be expected as a spontaneous movement, since during the wars mass violence forced millions of people to leave their homes. Our main question, we would like to answer in this paper, is whether the reconstruction of former diverse ethnic patterns is a successful venture or not.

We examined the accessible data of the newest censuses and used various estimations where census data is not accessible yet. Applying a mathematical method (ethnic diversity index) we counted the level of ethnic diversity for the census years in the examined territorial units and calculated the difference of them, thus arriving to the level of homogenization or diversification.

In our paper we argue that based on the accessible data the ethnic diversity of the states in the Western Balkans did not get closer to the pre-war pattern during the last decade (2001-2011). It is more likely that the new homogenized ethnic compositions should be taken as result of a “nation state-building” process.

1. Bevezetés

A Balkán-félsziget évszázadok óta kontinensünk egyik, feszültségektől leginkább terhelt térsége, a konfliktusok hosszabb-rövidebb nyugalmi periódus után újratermelődnék. A felbomló majd reintegrálódó állami terek a térség politikai földrajzi folyamatainak alapvető jellemzői (HAJDÚ Z. – ILLÉS I. – RAFFAY Z. 2007). Napjainkban a térség politikai földrajzi értelemben történelme egyik legszétaprózottabb állapotát érte el tizenegy állammal és számos állami jogosítványokkal is rendelkező, de el nem ismert területi formációval.

A térség egyik alapvető sajátossága, mely a konfliktusok kialakulásában, elterjedésében, illetve lezajlásuk módjának meghatározásában döntő fontosságú szerepet játszott a múltban és játszik ma is, az az etnikai heterogenitás, illetve az etnikai és politikai határoknak az eltérő futása. A térségben a modern nacionalizmusok megjelenése óta számos etnikai homogenizációs folyamat

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt által nyújtott személyi támogatással valósult meg. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

A kutatás eszközbeszerzése/infrastruktúrája/egyéb, az OTKA 75624 számú projekt által biztosított forrásból valósult meg.

² Adjunktus, PTE TTK Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék.

zajlott le (kezdvé az Oszmán Birodalom visszaszorulását kísérő tömeges migrációval, a Balkán-háborúkon keresztül, az első és a második világháborúig), melynek legutóbbi fázisa Jugoszlávia felbomlásához kapcsolódik. A térség etnikai viszonyait az államok szintjén alapvetően a homogenizáció irányába mozdította el a konfliktus, bár bizonyos térségekben az állam alatti területi szinteken ellenkező folyamatok is megfigyelhetők (pl. horvátországi Krajinák) (REMÉNYI P. 2010).

A volt Jugoszlávia önállóvá vált (és váló) soknemzetiségű egységeiben szinte mindenhol etnikai homogenizáció ment végbe. A legnagyobb különbség abból adódik, hogy ez az új határokon belül, enklávék, belső etnikai határvonalak kialakulásával zajlott-e le (Bosznia-Hercegovina – továbbiakban BiH, Macedónia³), vagy a terület (ország, tartomány) „megszabadult” etnikai kisebbségétől (vagy annak egy jelentős részétől) és homogénné vált (Koszovó, Horvátország, Bosznia entitásai). Ez a változás minden esetben a meglévő, örökölt területi struktúrák átformálását idézte elő, új határok, határjellegek születését eredményezte (REMÉNYI P.–VÉGH A. 2006). Egyedül Montenegró nagyon speciális etnikai-nemzeti helyzete okozott jelentős diverzifikációt, ahol a szerb, avagy a montenegrói identitás választása egyben és elsősorban politikai hitvallás a szerb-montenegrói államközösség mellett (szerb), avagy ellen (montenegrói).

A békét teremtő és azt a mai napig fenntartó nyugati államok törekednek a háború előtti etnikai viszonyok újrateremtésére. A folyamat zajlik, az eredmények viszont kétségesek. A megváltozott politikai keretek nem minden esetben felelnek meg a multikulturális és multietnikus közösségek újraalkotásának.

2. Célkitűzés

Hipotézisünk alapján, ha van Európának olyan térsége ahol napjainkban kiemelkedően fontos az etnikai hovatartozás, a nemzet, akkor az a Balkán. Ebben a térségben a nemzetté válás és a modern világra jellemző nemzetállamok létrejötte megkésett, a közelmúltban és napjainkban is születnek nemzetek (bosnyák) és (nemzet)államok (Koszovó), szeparatív nacionalizmusok feszítenek számos országot, melyek akár további etnogenezisek és államosodások irányába is mutathatnak (Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Szandzsák). Mindezen, a nacionalizmuson, mint nagyhatású eszmén alapuló folyamatok adták Jugoszlávia felbomlásának kontextusát és határozták meg alapjait.

Jelen munkánkban, mely egy nagyobb kutatási projekt részét képezi, arra keressük a választ, hogy Jugoszlávia felbomlását kísérő háborúk során lezajlott etnikai átalakulások a fegyveres konfliktust követő konszolidáció következtében, az elérhető statisztikai adatok és becslések alapján mutatnak-e bármiféle visszarendeződést az államok szintjén.

Vajon folytatódik az etnikai homogenizáció és konzerválódik a nemzetek elkülönülése, azaz a „nemzetállamosodás” folyamata? Látszólag a globalizáció következtében „határtalan” váló világban (de legalábbis Európában) ez egy az uralkodó folyamatokkal ellentétes folyamatként

³ Az állam hivatalos neve az ún. görög–macedón névita következtében FYROM – Former Yugoslav Republic of Macedonia. Mi jelen munkánkban az egyszerűség kedvéért következetesen Macedóniát használunk, mely alatt kizárólag a jelenleg létező államot értjük.

lenne értékelhető. Ugyanakkor, mint azt az utóbbi években több szakértő is kimutatta, a globalizációval és a határok elválasztó szerepének csökkenésével párhuzamosan helyi szinten – mintegy a globalizáció során erősödő multikulturalizmus ellenhatásaként és az etnoterritoriális folyamatok, mint autonómiatörekvések, szeparatív mozgalmak következtében – a határok elválasztó szerepének, az identitásnak (ezen belül az etnikai hovatartozásnak is) a jelentősége növekszik (NEWMAN, D. 2006, 2011, NEWMAN, D. – PAASI, A. 1998).

Vagy másik fő lehetőségként – összhangban a nemzetközi közösség szerződésbe is foglalt (pl. Daytoni béke) törekvéseivel – megindul a konszolidálódó helyzetben legalábbis egy részleges visszarendeződés, a multikulturális terek újraelakulása? Posztháborús környezetben, ahol a migráció alapvetően kényszerű cselekedet volt, nem elképzelhetetlen, főként a nemzetközi szervezetek támogatásának igénybe vétele mellett a multietnikus terek legalábbis részleges újjászületése. Alapvető kérdés, hogy igazolható-e bármelyik folyamat statisztikailag? Jelen munkánkban erre keresünk választ.

3. A vizsgált terület lehatárolása

Munkánkban a vizsgált területet meglehetősen önkényesen határoljuk le, melynek okai többrétűek. A címben is szereplő Nyugat-Balkánt⁴, mint földrajzi kategóriát, magunk sem tartjuk szerencsésnek, de a köznyelvben meghonosodott, így alkalmazzuk mi is. Ugyanakkor vizsgálatunkban nem térünk ki a Nyugat-Balkán részét képező Albániára, hiszen az általunk vizsgált terület etnikai folyamatainak jellegadó tényezője mindenekelőtt Jugoszlávia felbomlása és az azt kísérő politikai és fegyveres konfliktusok voltak, mely Albániát értelemszerűen csak indirekt módon érintette.

Jugoszlávia, illetve az ebből képzett földrajzi kategóriák (ex-, volt- stb.) használata szintén nem lenne pontos, hiszen a fenti logika miatt nem vizsgáljuk Szlovéniát sem, ugyanis a legfejlettebb és legnyugatiasabb egykori Jugoszláv tagköztársaság különböző, itt most nem részletezett okok miatt, szintén „kimaradt” a szövetségi állam felbomlását kísérő etnikai konfliktusokból, gyorsan „európaivá” vált és maga mögött hagyta a Balkánt. Mindezen túl a jugoszláv tagköztársaságok közül a legegyneműbb etnikai összetétellel bírt, területén etnikailag meghatározott konfliktusok és átalakulások statisztikailag vizsgálható mértékben nem zajlottak. A fentiek alapján az *1. táblázatban* foglalt területek jelentik vizsgálatunk földrajzi kereteit.

⁴ Az Európai Unió bürokráciája által megalkotott és használt fogalom Albániát, illetve az egykori Jugoszlávia utódállamait takarja Szlovénia nélkül. A lehatárolás alapja a XX. század végi politikai átmenet minősége és az euroatlanti integrációs folyamatok előrehaladása volt. Így a Nyugat-Balkán volt a problémás, polgárháborús, mély társadalmi és politikai válság által sújtott terület, szemben Délkelet-Európa többi államával.

név	összlakosság	főbb etnikumok és arányuk 2011-ben (%)				
Szerbia ⁵	7 186 862	szerb 83,32	magyar 3,53	roma 2,05	bosnyák 2,02	albán ⁶ 0,08 (1)
Ószerbia ⁷	5 255 053	szerb 88,8	bosnyák 3,97	roma 2,17	vlach 0,97	albán 0,06
Vajdaság	1 931 809	szerb 66,76	magyar 13	szlovák 2,6	horvát 2,44	roma 2,19
Horvátország	4 284 889	horvát 90,42	szerb 4,36	bosnyák 0,73	olasz 0,42	albán 0,41
BiH ⁸	3 791 622	bosnyák 54/48	szerb 32,5/32,6	horvát 11,5/14,6		
FBiH ⁹	2 371 603	bosnyák 69	horvát 20,9	szerb 4		
RS ¹⁰	1 326 991	szerb 83,2	bosnyák 13,2	horvát 2,5		
Macedónia ¹¹	2 022 547	macedón 64,18	albán 25,17	török 3,85	roma 2,66	szerb 1,78
Koszovó ¹²	1 800 000	albán 89,61	szerb 1,47 (5)	roma 2	bosnyák 1,5	török 1
Montenegró	620 029	Montenegrói 44,98	szerb 28,73	bosnyák 8,65	albán 4,91	muszlim 3,31

1. táblázat: A vizsgált terület államainak és egyes szubnacionális területi egységeinek etnikai összetétele¹³

(Szerkesztette: Reményi Péter)

4. Szakirodalmi áttekintés

A vizsgált térség, az egykori Jugoszlávia felbomlása következtében újra a tudományos, közte a geográfiai vizsgálatok középpontjába került és csökkenő intenzitással ugyan, de napjainkig ott is maradt. Az érdeklődés számos tudományterület felől megnyilvánult, melyek közül a délszláv konfliktus jellegadó tényezője miatt jelentős az etnikai kérdésekkel foglalkozók aránya. A

⁵ Szerbia alatt a továbbiakban, ha máshogy nem jelöljük, a Szerb Köztársaságot értjük Koszovó területe nélkül (Koszovó és Szerbia közti vitára ehelyütt nem térünk ki).

⁶ A többségében albánok lakta Bujanovac és Preševo lakói bojkottálták a népszámlálást. Becslések szerint az albán lakosság aránya 1%.

⁷ Ószerbia alatt Szerbiának a Vajdaság Autonóm Tartományon kívüli részét értjük.

⁸ Bosznia-Hercegovina és entitásai etnikai összetételére csak becslések állnak rendelkezésünkre, melyet a 2013 folyamán tartott censust felügyelő civil szervezetek (HVG 2013), illetve a boszniai média (Dnevni Avaz 2014) tettek közzé. Ahol két érték szerepel, ott az első a HVG a második a Dnevni Avaz által közölt adat. Az entítások adatait a Dnevni Avaz alapján közöljük.

⁹ Bosznia-hercegovinai Föderáció: Bosznia-Hercegovina területének 51%-án, a Daytoni béke értelmében kialakított entitás. Határai (entitásközi határ) legnagyobbbrészt az 1995 eleji frontvonalakat követik. Területén a bosnyák és a horvát etnikum él abszolút többségben, mely jelentős mértékben már a háborús migráció következménye. A két etnikum számbeli különbségének ellensúlyozására az entitás területén tíz kantont hoztak létre. Bővebben lásd pl.: JUHÁSZ J. ET. AL. 2003, REMÉNYI P.–VÉGH A. 2006.

¹⁰ Boszniai Szerb Köztársaság: Bosznia-Hercegovina területének 49%-án, a Daytoni béke értelmében kialakított entitás. Területén a lakosság abszolút többségét a szerb etnikum alkotja, így a Föderációval ellentétben nem volt szükség decentralizációra.

¹¹ Macedóniában 2002-ben tartottak utoljára népszámlálást, a táblázat ezen adatokat tartalmazza.

¹² Koszovóban a szerb közösség egy része bojkottálta a népszámlálást, az EBESZ becslései alapján arányuk 5%.

¹³ A fentiek kivételével az adatok forrása minden esetben az adott ország statisztikai hivatalának honlapja.

kutatások mind a hazai mind a nemzetközi geográfiában tetten érhetők és kiterjednek történeti/néprajzi megközelítésre (VÉGH A. 2010a, 2010b), a politikai konfliktus etnikai hátterének megvilágítására (KOC SIS K. 1993), és a háborús és poszt-háborús demográfiai változások értékelésére is (Ó TUATHAIL, G. – DAHLMAN, C. 2005, BOTTLIK ZS. 2007a, 2007b, KOC SIS K. 2005, 2007, KICOŠEV, S. – KOC SIS K. 1998, REMÉNYI P. 2010, BOCHSLER, D. – SCHLÄPFER, B. 2013). A nagytérségek (egykori állam, utódállamok) átfogó kutatása mellett számos mikrotérségi vizsgálat is napvilágot látott (GLAMUZINA, M. – ŠILJKOVIĆ, Ž. – GLAMUZINA, N. 2005, HASANOVIĆ-KOLUTÁČZ A. 2010).

Meglehetősen kevés azonban azon munkák köre, melyek a klasszikus demográfiai/etnikai statisztikákon túlmenően matematikai eszközökkel igyekeznek értékelni a végbement folyamatokat. Jelen munkában a térség etnikai változásai kapcsán egy keveset használt módszer segítségével igyekszünk új megvilágításba helyezni a folyamatokat. Nem a módszer tévedhetetlensége, avagy pontossága adja fő előnyét, hanem az, hogy összehasonlítható adatokat/értékeket generál, így teszi lehetővé Jugoszlávia felbomlása után önállóvá váló államok etnikai változásainak összevetését.

5. Eszközök, módszerek és adatforrások

Mivel szinte minden térséget érintett az etnikai átrendeződés, melyben minden népcsoport részt vett, ezért az ún. diverzitási index változását vizsgáltuk. Erre a több megfelelő matematikai formula közül a Bajmócy Péter által a hazai geográfiában meghonosított (eredetileg a biológiában a társulások fajváltozatosságára bemutatására kidolgozott) ún. Simpson-féle diverzitási index használatát választottuk (BAJMÓCY P. 2004). Ez megmutatja, hogy egy közösségben egy adott etnikumhoz tartozó ember mekkora eséllyel találkozik azonos, illetve más etnikumhoz tartozó személlyel. Az alábbi matematikai képletet alkalmazva 0 és 1 közötti értékekhez jutunk, ahol a 0 jelenti a teljesen homogén népességet, míg az 1 azt a csoportot, ahol mindenki más etnikumhoz tartozik. Az index legfontosabb értéke, hogy lehetővé teszi, hogy az egykori tagköztársaságokban összehasonlíthatók legyenek a folyamatok, ugyanis az etnikumok többszereplős és többirányú változásai lehetetlenné teszik a hagyományos etnikai földrajzi összehasonlítást. Ugyanezt a módszert használtuk korábban az 1991 és 2001 közötti változások feltárásához, melynek köszönhetően egy hosszabb idősor adatainak vizsgálata is biztosított volt.

$$EDI = \frac{L * (L - 1) / 2 - \sum_{i=1}^n e_i * (e_i - 1) / 2}{L * (L - 1) / 2}$$

Ahol, L: a területegység össznépessége

e1, e2,...en: az egyes nemzetiségekhez, etnikai csoportokhoz tartozók száma

EDI: etnikai diverzitási index

Input adatként – ahol lehetett – a hivatalos népszámlálásokra támaszkodtunk, mind az 1991-es, mind a 2001 és 2011 körüli (nem minden országban volt ugyanabban az évben a népszámlálás, illetve áll rendelkezésre becslés) adatok esetében. Az 1991-es adatfelvétel azonos módszertan szerint zajlott (ez volt az utolsó jugoszláv népszámlálás), ugyanakkor az albán lakosság ezt széleskörűen bojkottálta, a jugoszláv hatóságok azonban ennek ellenére becsléseket készítettek az albán többségű területekről. A 2001-es adatsorok esetében több helyütt csak becslésekre támaszkodhattunk, aminek következményeként a koszovói adatok esetében (az EBESZ akkori becslései alapján – OSCE 2005-2006) meglehetősen nagy anomáliák voltak tapasztalhatók. Ez magyarázza a koszovói diverzitási index atipikus viselkedését.

A legújabb népszámlálások kapcsán Bosznia-Hercegovina esetében – 2013 októberére halasztották a 2011-es népszámlálást – még nem rendelkezünk végleges adatokkal. A statisztikai hivatal azonban nyilvánosságra hozta az összlakosságot, az entitásonkénti lakosságszámot, valamint több napilap is közölt (egymástól eltérő) nem hivatalos etnikai összetételt (HVG 2013, Dnevni Avaz 2014). Elismerve, hogy ezen adatok megbízhatósága kérdéses, úgy döntöttünk, munkánkban, amíg a végleges adatok nem lesznek elérhetőek, egyaránt használjuk a Dnevni Avaz, valamint a HVG által közzétett adatokat.

Sajnálatos módon az egyik legkényesebb etnikai konstellációval bíró Macedóniában nemcsak, hogy elhalasztották, de határozatlan időre fel is függesztették a népszámlálást. Egyelőre nincsenek megbízható adataink a kényes albán-macedón egyensúly alakulásáról. A többi állam esetében többé-kevésbé rendszerben megtörtént a census 2011 folyamán, bár a montenegrói népszámlálás esetében a rendkívül sok etnikai kategória (montenegrói-serb, serb-montenegrói, montenegrói-bosnyák, bosnyák-montenegrói stb.) miatt szükséges volt az adatokat egyszerűsíteni. A szerb és koszovói népszámlálás esetében a szerb és albán kisebbségek (Koszovóban a szerb, Szerbiában az albán) bojkottja miatt ki kellett egészítenünk adatainkat a térségre vonatkozó becslésekkel is.

6. Eredmények

Ahogy azt már korábban is igazoltuk (REMÉNYI P. 2010), az 1991 és 2001 közötti időszakban, a térségben nagyfokú etnikai homogenizáció zajlott le, melynek során a térség etnikumai/nemzetei az elkülönülés irányába mozdultak el (2. táblázat). Helyenként ez a változás az állam szintjén kimondottan jelentős volt (pl. Horvátország), máshol ugyan jelentős volt, de elmaradt a háborús államok homogenizációs szintjétől (pl. Szerbia).

A 2001-es és a 2010-es évek elejének adatai alapján megállapítható, hogy a Nyugat-Balkánon az államok egy részének a szintjén tovább zajlik, ha lassabban is, az etnikai homogenizáció, azaz nem történik meg a háború előtti etnikai struktúrák újralakulása, rekonstrukciója. A Koszovóban megfigyelhető diverzifikáció feltehetően legnagyobb részt a 2001 körüli becsült adatok bizonytalanságának és a nemzetközi szervezetek által túlbecsült albán részarányának köszönhető, melyről 2011-ben derült ki, hogy lényegesen alacsonyabb. Bosznia-Hercegovina – becsült értékeken alapuló – diverzifikációja is további vizsgálatokat igényel, de a becslések helyessége esetén is elmondható, hogy mind az állami szint 5 százalékpontos, mind a FBiH 22 százalékpontos homogenizációja után a nem egészen 1 és 5 százalékpontos

visszarendeződés csekélynek tekinthető.¹⁴ A Boszniai Szerb Köztársaságban pedig további erőteljes homogenizáció figyelhető meg, mely összevág korábbi elemzéseinkkel a szélsőségesen etnikai alapon szerveződő entitás céljaival kapcsolatban (PAP N. – REMÉNYI P. – VÉGH A. 2010).

Név	EDI1991	EDI2001	EDI2011	Δ EDI91-01	Δ EDI01-11	Δ EDI91-11
Horvátország	0,37	0,20	0,18	-0,17	-0,02	-0,19
Szerbia	0,36	0,31	0,30	-0,05	-0,01	-0,06
Vajdaság	0,64	0,55	0,53	-0,09	-0,02	-0,11
Koszovó	0,31	0,17	0,19	-0,14	0,02	-0,12
Montenegró	0,58	0,69	0,69	0,11	0,00	0,11
Bosznia-H.	0,68	0,63	0,64	-0,05	0,01	-0,04
FBiH	0,64	0,42	0,47	-0,22	0,05	-0,17
RS	0,60	0,34	0,29	-0,26	-0,05	-0,31
Macedónia	0,50	0,52	?	0,02	?	?

**2. táblázat: Az egykori Jugoszlávia területi egységeinek etnikai változásai a népszámlálások adatai alapján számolt etnikai diverzitás változásának tükrében.
(Szerkesztette: Reményi Péter)**

EDI1991 – az 1991-es census adataiból számolt etnikai diverzitási index

EDI2001 – a 2001 környéki censusok és becslések adataiból számolt etnikai diverzitási index

EDI2011 – a 2011 környéki censusok és becslések adataiból számolt etnikai diverzitási index

Δ EDI91-01 – az EDI1991 és az EDI2001 különbségeiből számolt etnikai homogenizáció értéke

Δ EDI01-11 – az EDI2001 és az EDI2011 különbségeiből számolt etnikai homogenizáció értéke

Δ EDI91-11 – az EDI1991 és az EDI2011 különbségeiből számolt etnikai homogenizáció értéke

A táblázatban dőlttel szedett adatok becsült értékek!

A homogenizáció jellemzői alapján többféleképpen is csoportosíthatjuk a vizsgált államokat. Egyrészt azokban az országokban ahol eldőlt a nemzeti dominancia kérdése (azok akik „sikeresen megszabadultak” kisebbségeik jelentős részétől, vagy nem is volt etnikai alapú hatalmi vetélkedés) ott kicsi a változás, de egyértelműen a homogenizáció felé mutat (Horvátország, Szerbia). Ott ahol az etnikai dominancia kérdése nem dőlt el és valamely közösség demográfiai, gazdasági vagy egyéb tekintetben fenyegetve érzi magát, a helyzet továbbra is az erőteljes homogenizáció irányába mutat (Boszniai Szerb Köztársaság). A koszovói, statisztikai hibákra visszavezethető és a boszniai becslésekre alapozott diverzifikációtól eltekintve, tehát az államok szintjén nincs diverzifikálódás.

Ez azért is némiképp meglepő, mert mind a természetes folyamatok (kényszermigráció utáni visszarendeződés), mind a térségben meghatározó szerepet játszó nemzetközi szereplők

¹⁴ Mivel Bosznia-Hercegovinában nem elsősorban az állam etnikai összetétele homogenizálódott, hanem az entitásoké, nem is várható jelentős állami szintű diverzifikáció. Ugyanakkor a FBiH etnikai alapú kantonokra (horvát–bosnyák) bontása miatt itt a homogenizáció elsődleges terepei a kantonok voltak. Míg a boszniai szerbek különállásának területi záloga a Boszniai Szerb Köztársaság, addig a horvátoké a Föderáción belüli horvát többségű kantonok, így a fenti etnikai közösségek eltérő területi szintek etnikai homogenitásának megőrzésében érdekeltek (PAP N. – REMÉNYI P. – VÉGH A. 2010, REMÉNYI P. 2010, REMÉNYI P. 2011).

törekvései a visszarendeződés irányába mutatnának. Mivel ez nem történik meg, felmerülhet a kérdés, hogy vajon az etnikai átrendeződést nem a háborús eseményeknél sokkal mélyebben gyökerező mozgatórugók irányítják? Nem arról van-e szó, hogy a felbomlás politikai folyamatában megszülető új államok mindegyike megindul a nemzetállammá válás útján? Azaz a fegyveres konfliktus „csak” felgyorsítja, tömegessé és erőszakossá teszi a változást, de a mélyben az államterületek és nemzeti szállásterületek egymáshoz igazításának spontán módon is bekövetkező folyamata, azaz a sokak által ma már antagonisztikusnak tartott nemzetállamosodás zajlik. Ezzel egybevágóan egyéb jellemző térségbeli folyamatok is (állam- és nemzetépítési törekvések és az ezek szolgálatába állított politikai beavatkozások a társadalmi folyamatokba és rendszerekbe, mint az oktatás, a kultúra, a szimbólumok, az ünnepek, a nyelvpolitika stb.) (HAIDER H. 2010, JUHÁSZ A. L. 2008, REMÉNYI P. 2011).

Egy másik érdekes jelenségre is felfigyelhetünk a térség etnikai átrendeződésének vizsgálatakor, ha azt összehasonlítjuk néhány közép-európai államéval. Úgy tűnik, hogy az etnikai hovatartozás a Nyugat-Balkánon sokkal fontosabb és sokkal kizárólagosabb maradt, mint a környező országokban. 2001 és 2011 népszámlálási adatainak vizsgálatakor kiderül, hogy Magyarországon, Szlovákiában, Romániában és Bulgáriában az állam szintjén, etnikai értelemben diverzifikálódik a lakosság. A változások ráadásul nem elhanyagolható mértékűek (a 2001-es és a 2011-es etnikai diverzitási indexek közötti különbségek, azaz a diverzifikáció mértéke Magyarország esetében 14–17 százalékpont, Romániában 11, Bulgáriában 10, Szlovákiában pedig 8), a változás nagysága a 90-es évek délszláv változásaival összevethető. Ezen országokban azonban a statisztikailag mért változás döntő okozója az etnikai hovatartozást nem vallók arányának ugrásszerű növekedése.¹⁵ A vizsgált államok mindegyikében szinte nulláról 10% közelébe, vagy a fölé emelkedik azok aránya, akik nem akarnak etnikai hovatartozásukról vallani. Ez a tendencia azonban a jugoszláv utódállamok egy részében nagyon alacsony (azokban ahol fegyveres konfliktusok kísérték az államosodást és erőszakkal kellett kialakítani/megvédeni a nemzeti szállásterületet – Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Koszovó), ahol tetten érhető ott is arányaiban sokkal kisebb (ahol nem kísérté háború a felbomlást – Szerbia, azon belül is kiemelten a Vajdaság, Montenegró). Azaz a térségben, a jellemző közép-európai folyamatokkal szemben a nemzeti/etnikai hovatartozás sokkal fontosabb, meghatározó maradt.

Azaz az etnonacionalista igazodás nem csökken, a közeljövőben sem várható ennek hanyatlása, melyet a népszámlálásokból levonható következtetések mellett az egyes államok jövőjével kapcsolatos bizonytalanságok is előre vetítenek. Lassan eljön az ideje, hogy Bosznia-Hercegovina immár több évtizedes patthelyzete megoldásra kerüljön, melyhez nagyon fontos lépés a 2013-as népszámlálás, melynek hivatalos részletes eredményei 2014-re várhatók. Ha beigazolódnak az előzetes eredmények és a bosnyák nemzet tényleg abszolút többségben van, az súlyos politikai kérdéseket fog felvetni, mely tovább fogja erősíteni a nemzeti/etnikai alapú politizálást mindhárom érintett alkotmányos nemzet esetében. A bosnyák nacionalizmus az állam centralizációja (területi elv), míg a szerb és horvát nacionalizmusok az etnikai csoportok különállásának védelme (nemzeti elv) mellet fognak felsorakozni. Az egymással homlokegyenest

¹⁵ Az etnikai hovatartozás meg nem vallása kapcsán ki kell térnünk arra, hogy sok esetben érkeznek hírek (melyek bizonyítottsága és bizonyíthatósága a téma politikailag kényes mivolta miatt sokszor problémás) arról, hogy a válaszok manipuláltak. A kérdezőbiztos esetleg nem kérdezi meg az etnikai hovatartozást, lebeszéli a válaszadót az általa választott kategóriáról, esetleg utólagosan befolyásolja az eredményeket, vagy egyszerűen a kérdezőbiztos nem beszél a kisebbség nyelvét, mely befolyásolja az eredményt.

ellentétes érdekek (centralizáció vs. etnikai alapú elkülönülés fenntartása vagy növelése) az etnikailag meghatározott feszültségeket a végletekig kiélezhetik.

Hasonlóan Macedóniában, ahol pont a népszámlálás várt eredményeinek fontossága és az esetleges visszaélések lehetőségei miatt függesztették fel az összeírást (nincs is kijelölt új időpont), szintén komoly feszültségeket generálhat, ha kiderül, hogy az albán lakosság jóval az összlakosság negyede fölött, avagy az alatt képviselteti magát. Az Ohridi-keretegyezményben ugyanis az albán lakosság jogait az opstinák szintjén az összlakosságon belüli arányukhoz kötötték, azaz egyik félnek sem mindegy, hogy milyen eredmények születnek, hiszen ez fogja meghatározni a kisebbségi-többségi közösségek jogait, lehetőségeit. A halogatott népszámlálástól a macedóniai albánok alapvetően azt várják, hogy a többségi macedón lakossággal szemben rájuk jellemző magasabb népszaporulat eredményei tükröződnek majd az összeírás eredményeiben, így az államon belüli arányuk növekedésére számítanak. Ez a diverzifikáció, mely a kisebbségben lévő csoport magasabb természetes szaporodási mutatóinak köszönhető, érhető tetten a legutóbbi két népszámlálás közti változás esetében is. A speciális montenegrói helyzettől eltekintve (lásd később) egyedül itt diverzifikálódott a lakosság.

Koszovó esetében a kérdés némiképp más módon merül fel. Az államon belüli vetélkedés lassan nyugvópontra látszik jutni, a jelenlegi folyamatok, ugyan nem konfliktusmentesen és nem egyenletesen, de az elkerülhetetlen konszolidáció irányába mutatnak (melynek lehet még következménye egy jelentős koszovói szerb exodus, mely sem a térség stabilitása sem a magyar érdekek szempontjából nem mellékes). Ezzel párhuzamosan azonban közép- és hosszútávon egy albán nemzeti integrációnak vagyunk és leszünk szemtanúi, ahol egy nemzetegyesítő nacionalizmus által is hajtottan, a különböző állami keretek között létező albán szállásterületek egyre intenzívebb összekapcsolódása van folyamatban. Ennek a térségbeli államokra és különösen a jelentős albán kisebbséggel rendelkezőkre komoly hatása lesz, mely szintén az etnikai/nemzeti hovatartozás mentén megmerevedő szembenállásokat erősíti.

A térség jelentős részében a politikum és a társadalmi folyamatok szinte minden szegmense etnikai alapon szerveződik. Legjellemzőbb ez azokban az államokban, ahol mind a mai napig éles a küzdelem a hataloméért (Koszovó, Bosznia-Hercegovina és entitásai, Macedónia). Etnikai pártok uralják a politikai palettát, nacionalizáltak az oktatási és kulturális rendszerek, etnikai meghatározottságú a közjavakhoz való hozzáférés szintje, azaz etnokratikus rezsimek (YIFTACHEL, O. – GHANEM, A. 2004) léteznek.

A montenegrói adatokból kiolvasható „stabilitás”, melyet a 2001-2011 közötti változatlan etnikai diverzitási index jelez, egy sajátos helyzetet tükröz. Az egyetlen utódállam, ahol jelentős diverzifikáció zajlott, igaz az 1991-2001-es viszonylatban, mely diverzitás ma is fennáll. A 2001-2011-es változatlanság legfőbb magyarázata, hogy a montenegrói és a szerb nemzet közötti distinkció sok esetben nem egyértelmű, nehezen meghatározható. A montenegrói állam függetlenné válása ráadásul nem egy etnikai alapú szembenállás keretei között, sokkal inkább politikai és gazdasági előnyök elérése miatt jött létre. Így egyik fél sem tekint ellenségként a másikra, de az 1991 után (papíron) szerbbé váló montenegróiak magas száma mutatja, hogy nincs igazán nemzeti egység az államban, melynek Szerbiával történő szakításával a lakosság jelentős része nem is ért egyet és ezt nemzeti identitásának vállalásával hangsúlyozza is. Azaz a montenegrói kategória a montenegrói szerbek „kiválásával” államnemzeti identitásból kultúrnemzetivé vált (KICOŠEV, S. – KOCSIS, K. – JORDAN, P. 2006. idézi BOTTLIK ZS. 2007b).

7. Konklúziók

A népszámlálási eredményeken alapuló vizsgálataink alapján, összefoglalva az alábbi tézisszerű megállapításokat tehetjük:

A 2001-2011 között mért etnikai homogenizációs értékek nem kiugróak ugyan, főleg nem azok az 1991-2001-es változásokkal összevetve, de a XX. század utolsó évtizedében tapasztalt jelentős homogenizáció után várható volt egy ellentétes irányú folyamat. A térségben azonban a fegyveres konfliktusok lezárulta után nincs jelentős etnikai visszarendeződés, nem sikerül állami szinten újratemetni a multietnikus és multikulturális közösségeket. Ehelyett a térségben történetileg megkésett nacionalizmusok teljesednek ki és a nemzetállamosodás politikai földrajzi jelensége érhető tetten, azaz államterület és nemzeti szállásterület egymáshoz igazodása zajlik a legtöbb esetben.

Azokban az államokban és szubnacionális terekben, ahol a hatalom kérdése az egyes etnikai csoportok között még nem dőlt el, szintén etnoterritoriális alapon szerveződő társadalmak jönnek létre, melyek egymással versengve, sokszor antagonisztikus módon élnek egymás mellett, folyamatosan magukban hordozva a kisebb-nagyobb konfliktusok kipattanásának veszélyét.

Mindezen folyamatok úgy zajlanak le, hogy ellentétesek az egységesülő Európa, elméletben várt tendenciáival (nacionalizmusok és a területiség erejének, illetve jelentőségének csökkenése) és tulajdonképpen azokkal az alapvető célokkal is, melyek hozzájárultak az Európai Unió létrejöttéhez (nemzetek közötti kiegyezés, béke, kooperáció, tolerancia stb.). Szembe mennek továbbá a nemzetközi szereplők elvárásaival, melyek a térség háború előtti etnikai térszerkezetének rekonstruálására törekednek, és azokkal az utóbbi évtizedben a térségben uralkodó folyamatokkal is, melyek az egyes államokban az etnikai diverzifikáció irányába mutatnak, és melyek keretei között egyre csökken az etnikai hovatartozást bevallók aránya.

Legfontosabb következtetésünként megállapíthatjuk, hogy az etnikai változások trendjei alapján, nem valószínű, hogy megváltozik a térségre jellemző alapvető rendezőelv, az etnikai, mely az államok politikai, gazdasági társadalmi, kulturális stb. folyamatait alapvetően befolyásolja, sok esetben determinálja. A belátható jövőben a térség államaiban továbbra is meghatározó marad az etnikai elv, azokban az országokban, ahol jelentősek az államon belüli etnikai feszültségek, az etnokratikus rezsimek fennmaradása és megerősödése várható.

A fentieket elfogadva a térség konszolidációja még hosszú folyamat, melyben egyik lehetőségként benne van a további területi szeparatizmusok bekövetkezése (Bosznia-Hercegovina, Macedónia), államok egyesülése (albánság) és legvalószínűbb forgatókönyvként a jelenlegi patthelyzet huzamosabb ideig történő fennmaradása. Ez utóbbi viszont azt is jelentheti, hogy a térség több állama számára az euro-atlanti integráció továbbra is távoli cél marad, melynek a társadalom szélesebb rétegei által történő felismerése veszélyes irányba fordíthatja a térség egyes államait.

Irodalomjegyzék

BAJMÓCZY P. 2004: A nemzetiségi és vallási szerkezet változása Magyarországon a XX. században. – In. II. Magyar Földrajzi Konferencia, SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, 16 p.

- BOCHSLER D. – SCHLÄPFER B. 2013: The Distribution of Ethnic Identities in Post-War Bosnia and Herzegovina: A New Estimation Approach. – CIS Working Paper, No. 81. Center for Comparative and International Studies, Zürich, pp. 1-22.
- BOTTLIK ZS. 2007a: Az etnikai különbségek háttere Macedóniában az átmenet éveiben. – Földrajzi Közlemények, 131. évf. 4. sz. pp. 407–418.
- BOTTLIK ZS. 2007b: Az önálló Montenegró és a montenegrói öntudat földrajzi háttere – Földrajzi Értesítő, 56. évf. 3–4. sz. pp. 333–351.
- Dnevni Avaz 2014: U BiH ima 48,4 posto Bošnjaka, 32,7 posto Srba i 14, 6 posto Hrvata 2014.01.10. Sarajevo, <http://www.avaz.ba/vijesti/teme/u-bih-ima-484-posto-bosnjaka-327-posto-srba-i-14-6-posto-hrvata> Letöltve: 2014.01.14.
- GLAMUZINA, M. – ŠILJKOVIĆ, Ž. – GLAMUZINA, M. 2005: Demographic development in the town of Knin in 1991/2001 intercensal period. – Geoadria, X. évf. 1. sz. pp. 69–89.
- HAIDER, H. 2010: The Politicisation of Humanitarian Assistance: Refugee and IDP Policy in Bosnia and Herzegovina. – The Journal of Humanitarian Assistance. <http://jha.ac/2010/04/26/the-politicisation-of-humanitarian-assistance-refugee-and-idp-policy-in-bosnia-and-herzegovina> Letöltve: 2011.04.07
- HAJDÚ Z. – ILLÉS I. – RAFFAY Z. 2007: Délkelet-Európa: Államhatárok, határon átnyúló kapcsolatok, társtruktúrák. – MTA RKK, Pécs, pp. 161.
- HASANOVIĆ-KOLUTÁČZ A. 2010: Menekültkérdés Tuzla kantonban 1992 és 2008 között. – Mediterrán és Balkán Fórum, 4. évf. 1. sz. pp. 10–17.
- HVG 2013: Eltérnek a bosnyák népszámlálás első adatai. 2013. október 31.
- JUHÁSZ A. L. 2008: A boszniai gócpont: a folytonosság és átmenet keresztútján. – Külügyi Szemle, 2008 tavasz, pp. 47–71.
- JUHÁSZ J. – MÁRKUSZ L. – TÁLAS P. – VALKI L. 2003: Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában. – Zrínyi Kiadó, Budapest, 328 p.
- KICOŠEV, S. – KOCSIS K 1998: A menekültügy társadalmi-demográfiai aspektusai a Vajdaságban. – Regio, 9. évf. 3. sz. pp. 63–74.
- KICOŠEV, S. – KOCSIS, K. – JORDAN, P. 2006: Serbia (Srbija), Montenegro(Crna Gora). – In. JORDAN, P. – KOCSIS, K. et al. (eds): Ethnic Consciousness in Central and Southeast Europe around 2000. Atlas Ost- und Südosteuropa 2.9–G9, Gebr. Borntraeger Verlag, Berlin–Stuttgart, pp. 68–73.
- KOCSIS K. 1993: Jugoszlávia – Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. – Teleki László Alapítvány, Budapest, 78 p.
- KOCSIS K. 2005: Délkelet-Európa térképekben. – Kossuth Kiadó, Budapest, 100 p.
- KOCSIS K. 2007: Ethnic and religious patterns. – In. KOCSIS K. (szerk.): South Eastern Europe in Maps, HAS GRI, Budapest, pp. 37–64.
- KOSTADINOVA-DASKALOVSKA, K. (é.n.): Data and Indicators of the Municipalities in Macedonia. H.n. State Statistical Office of Macedonia, pp. 66–73, 82–89.
- MONSTAT 2006: Statistical Yearbook 2006. Podgorica, 346 p.
- NEWMAN, D. 2006: The Resilience of Territorial Conflict in an Era of Globalization. – In. KAHLER, M.–WALTER, B. (eds): Globalization, Territoriality and Conflict. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 85–110.
- NEWMAN, D. 2011: Contemporary Research Agendas in Border Studies: An Overview. – In. Wastl-Walter, D. (ed.): The Ashgate Research Companion to Border Studies. Ashgate, Farnham, pp. 33–48.
- NEWMAN, D. – PAASI, A. 1998: Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography. – Progress in Human Geography, 22. évf. 2. sz. pp. 186–207.
- OSCE 2005-2006: Municipality profiles of Kosovo municipalities. www.osce.org/kosovo Letöltve: 2007. 10. 19.
- Ó TUATHAIL, G. – DAHLMANN, C. 2005: Has ethnic cleansing succeeded? Geographies of minority return and its meaning in Bosnia-Herzegovina. – In. GOSAR, A. (ed.): Dayton – ten years after: Conflict resolution, co-operation. Perspectives Primorska, 26 p. <http://www.nvc.vt.edu/toalg/Website/Publish/Papers/ToalDahlmanEthnicCleansingSucceeded.pdf> Letöltve: 2008. 08. 26
- PAP N. – REMÉNYI P. – VÉGH A. 2010: Új állam a Balkánon: a Republika Srpska. – Földrajzi Közlemények, 134. évf. 3. sz. pp. 313–327.
- REMÉNYI P. 2010: Some Aspects of Demographic Consequences of the Breakup of Former Yugoslavia. – In. TARRÓSY, I. – MILFORD, S. (eds): The Western Balkans: lessons from the past and future prospects: a view from the Danube region. Pécs, Publikon Books, pp. 41–53.
- REMÉNYI P. 2011: An Emerging Border of an Emerging State? The Case of the IEBL and the Republika Srpska of Bosnia-Herzegovina – Eurolimes, Vol 11. Spring, pp. 129-141.
- REMÉNYI P. – VÉGH A. 2006: Az ezredforduló határkérdései, határváltozásai a Nyugat-Balkánon. – Földrajzi Értesítő, LV. évf. 1–2. sz. pp. 195–211.
- Savezni Zavod za Statistiku 1992: Nacionalni sastav Stanovništva po opština. Statistički Bilten broj 1934. Belgrade, 43 p.
- Statistical Office of Kosovo (SOK) 2008: Demographic changes of the Kosovo population 1948–2006. Pristina, 27 p. www.ks.gov.net/esk Letöltve: 2008.09.23.

Statistical Office of the Republic of Serbia 2002: Final results of the census 2002. Population by national or ethnic groups, gender and age groups in the Republic of Serbia, by municipalities. Communication No. 295, Issue LII, Belgrade, 36 p.

VÉGH A. 2010a: A horvát-szerb kontaktzóna vizsgálatok szerb és horvát nézőpontú történeti fejlődése I. rész. – Mediterrán és Balkán Fórum, 4. évf. 1. sz. pp. 2–9.

VÉGH A. 2010b: A horvát-szerb kontaktzóna vizsgálatok szerb és horvát nézőpontú történeti fejlődése II. rész. – Mediterrán és Balkán Fórum, 4. évf. 2. sz. pp. 10–17.

YIFTACHEL, O. – GHANEM, A. 2004: Understanding ‘ethnocratic’ regimes: the politics of seizing contested territories. – Political Geography, 23. évf. pp. 647–676.

A demográfiai adatok forrásául szolgáló honlapok:

Bosnia-Herzegovina:

<http://www.bhas.ba/>

Federation of Bosnia-Herzegovina:

<http://www.fzs.ba/>

Republika Srpska:

<http://www.rzs.rs.ba/>

Croatia:

http://www.dzs.hr/default_e.html

Az autonómia foka: javaslatok összehasonlító autonómiavizsgálatokhoz – kelet-közép- és délkelet-európai szempontok¹

Léphaft Áron²

ABSTRACT

The article explores the question of constructing a comprehensive system-level analysis for determining potentials of possible autonomies relevant to the East-Central and Southeast European space. The first part of the research analyses existing works dealing with possible and working autonomies and selects the elements from which an analytical model could be developed. Based on previous studies, the second part proposes a draft analytic method for measuring different dimensions of potentials. Dimensions cover five groups of factors: general geographic, political, strategic, cultural and economic. The biggest challenge is how to determine the values of factors and how to weight the constituting elements. Since the majority of factors could not be measured directly (e.g. internal political cohesion of the minority community), the method uses a hierarchical system of criteria to determine the level compared to an ideal state. If the evaluation of factors is made for a certain time interval (e.g. from the dissolution of Yugoslavia till present day), level variation of different factors could reveal specific patterns, e.g. which are the key factors that allow a community to gain a higher level of autonomy, or how minority communities manage to build parallel institutions during suppression.

1. Bevezetés

Miért vannak fejlett autonómiák Európa gazdaságilag fejlettebb régióiban és miért akadoznak a hasonló törekvések Közép-Európában? Miért képzelhetőek el nehezebben Kelet- vagy Délkelet-Európában a fejlettebb régiókhoz hasonló autonóm entitások? A válasz egyszerű is lehetne, hiszen ebben az esetben is a nyugat-kelet, vagy északnyugat-délkelet dichotómia lenne a kézenfekvő, de a kérdés ennél összetettebb. Minden (területi, vagy „alacsonyabb“ fokú) autonómia kialakulásában közrejátszanak olyan körülhatárolható, súlyozható tényezők, melyek előre jelezhetik az adott közösség esélyeit. Ezeknek a tényezőknek egy része összehasonlítható, így ezeknek az összemérése más entitásokéval pontosabb választ adhat a fenti kérdésekre.

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt által nyújtott személyi támogatással valósult meg. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. A kutatáshoz az OTKA 75624 sz. projekt is hozzájárult a mobilitás támogatásával.

² PhD-hallgató, PTE Földtudományok Doktori Iskola.

2. Problémafelvetés

A tanulmányban az autonómiák összehasonlító vizsgálatához kapcsolódó eddigi munkák módszertana és azok kelet-közép- és délkelet-európai szempontból releváns felhasználási módjai kerülnek bemutatásra, valamint az ezekre támaszkodva kialakított saját koncepció. A fent említett területi fókuszról adódik, hogy a jelenlévő kisebbségek méretben, földrajzi helyzetben, intézményrendszerben, kapcsolatokban stb. mérve viszonylag széles skálán helyezhetők el. Az érintett közösségek többségükben kis- és közepes méretűek és egyikük sem rendelkezik pl. a dél-tirolihoz hasonló területi autonómiával.³ A kis méretből és alacsony jogi státusból következően az autonómia témakörben megjelent publikációk nem az esetleges, nehezen besorolható, ebből adódóan nehezen mérhető egységekkel foglalkoztak. A koncepció kialakításánál a legtöbb esetben a vajdasági magyarság és a volt jugoszláv térség jelentősebb (albán, szerb) kisebbségeinek problémáira és tapasztalataira támaszkodhatunk. Ennek a következménye, hogy az autonómia elnyerésének dinamikájánál a kárpát-medencei példák túlmutató stratégiai/politikai elemek is a látókörbe kerültek.

A kutatási probléma összetettsége miatt interdiszciplináris megközelítés szükséges, de jelen munka elsősorban földrajzi szempontból próbálja rendszerbe illeszteni az eddigi ismereteket. Az eddig megjelent kutatások többsége jogi vagy politológiai megközelítést használt, ugyanakkor léteznek ezeken túlmutató, széles tudományos látókört használó, összegző munkák is, ilyen Győri Szabó Róbert 2006-ban megjelent *Kisebbség, autonómia, regionalizmus* című kötete (GYŐRI SZABÓ R. 2006). A földrajzi aspektusból született legfrissebb tanulmányt (*Historical predecessors and current geographical possibilities of ethnic based territorial autonomies in the Carpathian Basin*⁴) Kocsis Károly jegyzi, melyben a súlypont a történeti- és az etnikai földrajzi szempontokon van (KOC SIS K. 2013).

3. Hipotézis

Feltételezzük, hogy a lehetséges autonómiák kvalitatív és kvantitatív összehasonlítását a szakirodalom által eddig használt módszerek kombinálása lehetővé teszi. Szükséges a kialakító tényezők részletes csoportokra bontása, amely egy összetett, részben mérhető, részben osztályozható szempontrendszer állít fel. A szempontrendszer elemeinek egy része nem skálázható, inkább fejlettségében mérhető össze (nem lehet számszerűsíteni olyan tényezőket, mint akár a politikai intézményrendszer fejlettsége vagy a földrajzi helyzet). Várhatóan a különböző entitások tényezőinek idősorba illesztéséből és ezek összehasonlításából a potenciális autonómia „hatékonysági tényezőinek” viszonyrendszere egyértelművé válik.

4. Kutatástörténet és módszertan

Az összehasonlításnak több ponton fogalmi, elméleti akadályai vannak. A legszembetűnőbb probléma maga az autonómia fogalmának értelmezése, tipizálása, melyre rendkívül sok megoldás

³ Dél-Tirol a szigorúan vett politikai osztályozás szerint Dél-Európa része.

⁴ Az etnikai alapú területi autonómiák történelmi előzményei és jelenlegi földrajzi lehetőségei a Kárpát-medencében.

létezik (LÉGARÉ, A. – SUKSI, M. 2008). Esetünkben, mivel a kutatás területileg Közép- és Délkelet-Európára koncentrál, a legkézenfekvőbb a Győri Szabó Róbert által használt fogalomrendszerre támaszkodni: „Kisebbségi szempontból az autonómia egy adott államban a többségi nemzettől eltérő identitású csoport bizonyos fokú önkormányzása: a kisebbség a saját helyi ügyeit intézheti új állam létrehozása nélkül.” és „Az autonómiák lényege, hogy elválasztják az államot a nemzettől, újraosztják a kisebbségek és nemzetállamok közötti politikai és területi hatalmat.” (GYŐRI SZABÓ R. 2006, pp. 60-61). Majdnem ideális esetben tehát az autonómia egy olyan (területi) megoldás, amelynek során az állam elkerüli az integritásának megsértését, ugyanakkor a kisebbség erejéhez mérten önállóvá válik annak keretein belül. Az integritás biztosítása ilyen módon természetesen nem azt jelenti, hogy a közösségnek nincsenek a megállapodáson túlmutató aspirációi. A különböző szituációkra általánosan megfelelő autonómiákról pontos képet ad a Georg Brunner – Herbert Küpper szerzőpáros *Európai autonómia-megoldások: a kisebbségi önkormányzatok autonómia-modelljeinek tipológiája* című cikke (BRUNNER G. – KÜPPER H. 2005), azonban, arra a kérdésre, hogy létezik-e (elég) jó autonómia, vagyis lehet-e eszköz az autonómia, amely nem törekvés az elszakadás felé,⁵ megosztja a témával foglalkozó tudományos közösséget.⁶ Az elsősorban izraeli-palesztin kérdéssel foglalkozó David Newman – Ghazi Fallah szerint: „Az önrendelkezés és autonómia csak átmeneti lépés az államiság és függetlenség irányában” (NEWMAN, D. – FALLAH, G. 1996), de idézhetjük Győri Szabó Róbert bevezető sorát *Az autonómia négy formája* című alfejezethez is: „Az autonómia soha nem cél, s nem minden esetben érvényesíthető eszköz.” Feltételezhetjük, hogy a térségben a területi autonómia, ha kimondatlanul is, de csak egy állomás a további függetlenedés, vagy elszakadás útján, ugyanakkor ez az állomás a mindennapi kisebbségi politikában mégis inkább célként szerepel a politikai realitás szintjén, hiszen jelenleg sem a társadalmi, sem a nemzetközi viszonyok nem alkalmasak a tárgyalt térségben ezeknek a kérdéseknek a rendezésére.⁷

A „bizonyos fokú önkormányzás” elvezet a tipizálás kérdéséhez, melynek pontosabb megismeréséhez a magyar értelmezéstől függően a két-, három- és négyfokozatú (GYŐRI SZABÓ R. 2006; MAJTÉNYI B. 2007) mellett, a nemzetközi szakirodalomban megjelent osztályozások segíthetnek (HANNUM, H. 1990; LAPIDOTH, R. 1997; TKACIK, M. 2008).

Az autonómiák valójában a nemzetállam területi problémáinak egy jelentős részére⁸ részleges megoldást jelentenek, azonban magukban hordozzák annak ellentmondásait is, hiszen a nemzeti alapú térszervezés alacsonyabb szintű alkalmazásával tesznek kísérletet annak megoldására.

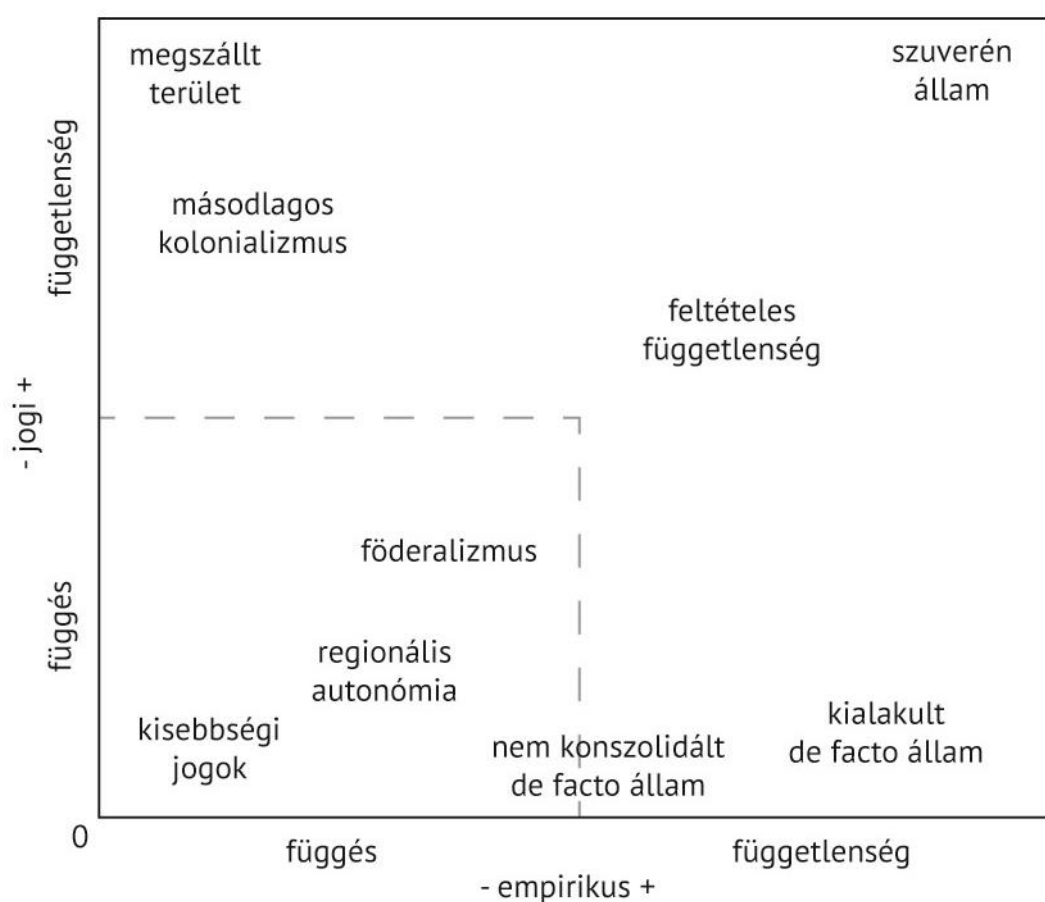
⁵ Lásd GYŐRI SZABÓ R. 2006.

⁶ Lásd bővebben KYMLICKA W. 1995, SALAT, L. 2001, SELWAY, J. – TEMPLEMAN K. 2012.

⁷ A kérdés rendezése nem határrevízióra, hanem a jelenleginél újabb politikai-társadalmi megoldásra utal, mint pl. a konszociális modell helyi implementációja

⁸ A nemzeti alapú államszervezés és vegyes etnikumú területek összeférhetlensége vagy a többségi területek elcsatolása.

Ha egészen leegyszerűsítjük a kérdést és elsiklunk a fenti nemzetállam-autonómia paradoxon mellett, a valóságban az egyik oldalon a kisebbségi közösségek állnak, a másikon az államok, és míg a kettő egymáshoz való kapcsolata a gyakorlatban folyamatosan változik, addig a jogi keretek viszonylag lassan, lépésenként módosulnak. A de facto-de jure viszony vázlatos feloldásával Lee J. M. Seymour foglalkozott a *Self-Determination as Hierarchy: Unbundling Authority in Secessionist Conflicts*⁹ című munkában, melyben két tengelyen (gyakorlati és jogi állapot szerint) helyezi el az önállósulás lehetséges állapotait (SEYMOUR, L. J. M. 2008). Az intuitívan felépített, ám kis felbontású ábra jó kiindulópont, azonban a tárgyalt területen található közösségek vizsgálatára csak két lehetséges állapot jutott (kisebbségi jogok – regionális autonómia) (1. ábra).

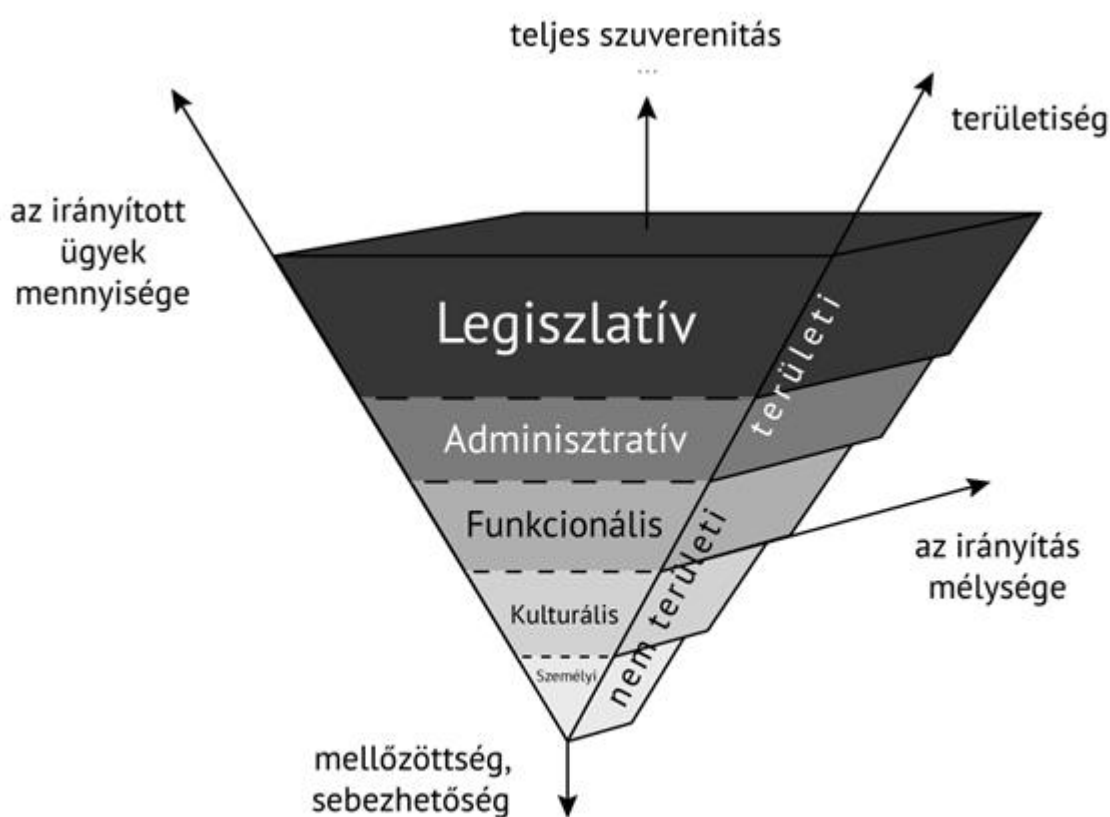
1. ábra: Az önrendelkezés altípusai Seymour szerint
(Forrás: SEYMOUR, L. J. M. 2008 alapján szerkesztette: Léphaft Áron)

Az autonómia kereteinek bővülésére kézenfekvő megoldást kínál Michael Tkacik *Characteristic of Forms of Autonomy*¹⁰ című munkája, melyben egy ötlépcsős modellt vázol (2. ábra). A modell perszonális, kulturális, funkcionális, adminisztratív és törvényhozói fokozatokra bontja az autonómiákat, melyek a szuverenitás bővülésének lépcsői, emellett mélységet (az irányítási képesség mélysége) és növekvő irányban területiséget is társít hozzájuk. A modellben a területiség a szuverenitással arányosan nő (TKACIK, M. 2008), tehát már a legalacsonyabb fokozat, a személyi

⁹ Az önrendelkezés, mint hierarchia: A hatalom leválasztása a szecesszionista konfliktus során.

¹⁰ Az autonómiák formáinak jellegzetessége.

autonómia intézményeinek térbeli szövete is értelmezhető területiségként, és minden lépcsővel pontosabb struktúra áll fel, elérve az adminisztratív szintet, ami „kemény” közigazgatási szintet feltételez. Az autonóm entitás által irányított ügyek mennyisége (*scope*), az ügyek irányításának mélysége (*depth of control*) és a területi elkülöníthetőség (*territorial distinctiveness*) együttesen háromdimenzióssá teszik a modellt. Az így kapott új minőséget a szerző az autonómia volumenének nevezi, azonban ennek számszerűsítésére nem vállalkozik (TKACIK. M. 2008). Az elképzelés új lehetőségeket nyit az autonómia-kutatásban, azonban a vizsgált területtől függően pontosításra szorul. A területi elkülöníthetőség csak abban az esetben növeli az autonómia volumenét, ha az entitás izolacionista módon közelíti meg a magasabb önrendelkezés kivívásának kérdését, ami a legtöbb esetben igaznak bizonyul.¹¹ Az elkülöníthetőség helyett, esetleg mellet, az európai térben az entitás földrajzi kompaktságának használata válthatná ki a területi tényezőt.

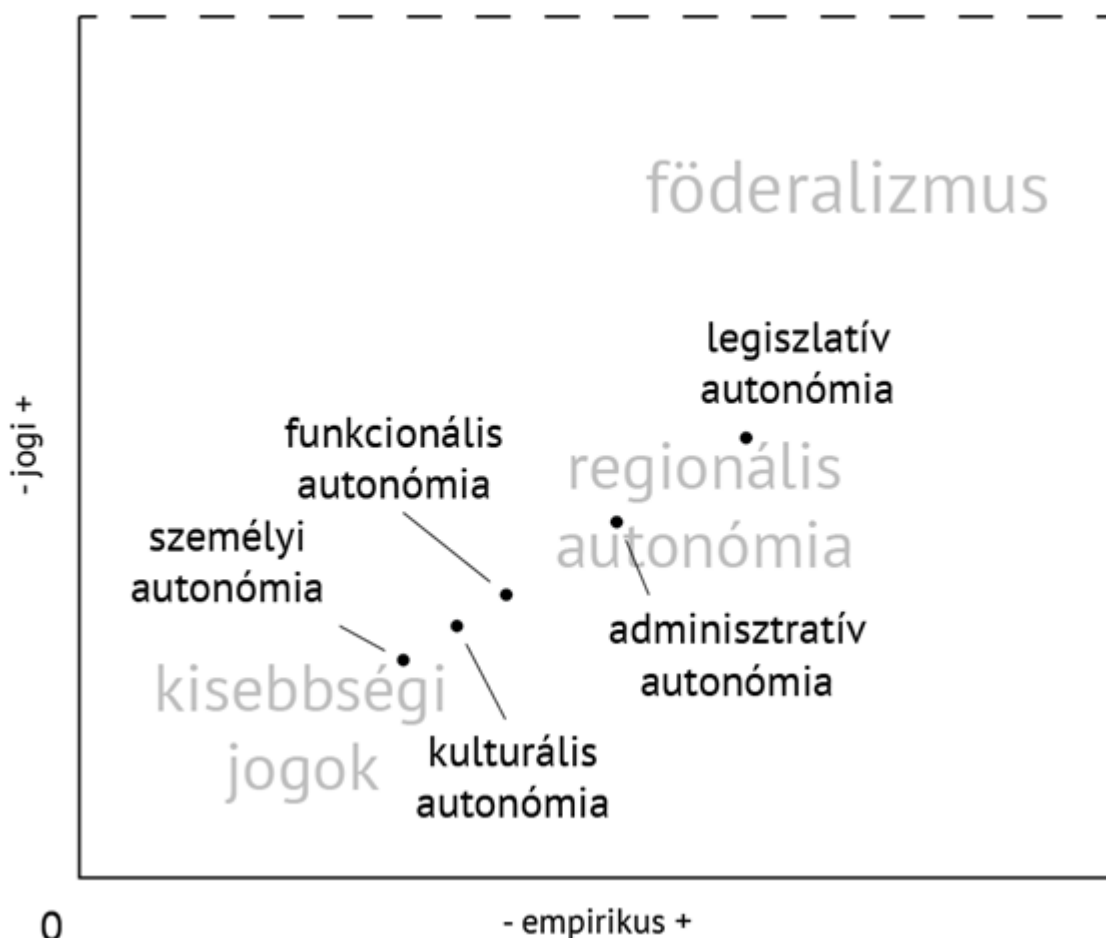

2. ábra: Az autonómia formái Tkacik szerint

(Forrás: TKACIK M. 2008 alapján szerkesztette: Léphaft Áron)

Ha elfogadjuk Newman és Ghazi alaptételét, miszerint az autonómia csak egy lépés az önállóság felé, akkor az előbb ismertetett öt fokozatot elhelyezhetjük a Seymour-féle, önállósulási szempontból megszerkesztett ábrán, amelynek segítségével sokkal teljesebb képet kapunk a folyamatról (3. ábra).

¹¹ A nemzetközi szakirodalomban vizsgált esetek többsége függő terület, sziget a poszt-koloniális függetlenedés hozadéka.

3. ábra: Az 1. ábra bal alsó negyedének bővítése a 2. ábra ötfokozatú modellje alapján

Szerkesztette: Léphaft Áron

Az ábrán található állapotok sosem lesznek pontosak, hiszen ezek a folyamatok a valóságban egy kontinuumot képeznek¹², ugyanakkor az egyszerűsítés szükséges ahhoz, hogy rendszer-szintű összehasonlítást végezzünk.

A rendszerszintű komparatív vizsgálatok között megkerülhetetlen Joseph Marko *Autonomie und Integration: Rechtsinstitute des Nationalitätenrechts im funktionalen Vergleich*¹³ című munkája, amelyben a szerző nagy terjedelemben és mélységben foglalkozik a jelen kutatás által is megjelölt térség intézményrendszereivel, azonban ezeknek a súlyozására, már a jogi profilból következően sem kerül sor (MARKO, J. 1995). Az összegző tanulmányok sorából nem hagyható ki a Thomas Benedikter által írt *The World's Modern Autonomy Systems*¹⁴, mely jelentős terjedelemben vázolja a működő autonómiák politikai, történeti és jogi sajátosságait (BENEDIKTER, T. 2009). Az első rendszerszintű megközelítés, mely matematikai módszereket is használ a különböző autonóm területek összehasonlítására Maria Ackrén munkája: *Conditions for Different Autonomy Regimes in the*

¹² Hasonlóan Elazar, D. J. elképzeléséhez (LAKE, D. A. 2003).

¹³ Autonómia és Integráció: A nemzetiségi jogok jogintézményeinek funkcionális összehasonlítása.

¹⁴ A világ modern autonómia-rendszerei.

*World*¹⁵ (ACKRÉN, M. 2009). A vizsgált entitások nagy része poszt-koloniális vagy függő entitás, csak kisebb részt tesznek ki az európai kisebbségi szempontból releváns példák, így a mérési tényezők kialakításánál rendkívül tág szempontrendszer kialakítására vállalkozott a szerző. Ilyen széles határoknál lehetetlen a tényezők pontos indexálása, ami többek között abban mutatkozik meg, hogy pl. az olyan kérdésekben, mint a történeti stratégiai fontosság (*historical strategic importance*) a következő értékek születnek: Azori-szigetek (1), Koszovó (0,33), Trento-Alto-Adige (0,33), Korzika (0) stb. A némileg félrevezető eredmények mögött az indikátort felépítő feltételrendszer egyoldalúsága és egyszerűsége bújjik meg, ugyanis abban ugyanolyan súllyal szerepel, hogy a vizsgált terület volt-e katonai támaszpont, gyarmat vagy volt-e a területen háború, esetleg más konfliktusrendezés (ACKRÉN, M. 2009). Egyoldalúság alatt a tényező értékét adó indikátor alapját jelentő tengeri- vagy poszt-koloniális logikát érthetjük, hiszen ilyen közvetlen módon nem hasonlítható össze az Azori-szigetek stratégiai fontossága az Atlanti-térségben és Koszovóé a Balkánon, hiszen több esetben nem folytonos a befoglaló állam. Hiányosságként értelmezhető, hogy míg a tényezők valóban valamiféle fejlődési sort jelentenek, addig ez nem tükröződik a kapott értékben. Vegyük például az előbb említett stratégiai fontosság indexét adó feltételrendszert, amely három elemből áll: volt-e katonai támaszpont, volt-e gyarmat, vívott-e érte az állam háborút. Ha egy vizsgált entitás csak az első (katonai támaszpont) vagy a harmadik (háború/konfliktusrendezés) feltételnek felel meg, az érték ugyanakkora lesz (0,33), azonban a két eset között nagy különbségek lehetnek. Hasonlóan nem kapunk megfelelő választ a kulturális távolságra sem (DYEN, I. et al. 1992; FEARON, J. D. 2003), ami a munkában etnikai különbözőségként (*ethnic distinctiveness*) kerül feldolgozásra. A szerző ennek a tényezőnek a mérésére súlyozás nélkül használja a származás, a nyelv és a vallás egyezését/eltérését, ami kiindulópontnak jó, de rengeteg csapdát¹⁶ rejt magában (NÉMETH Á. 2014).

A fenti indexálási¹⁷ problémától eltekintve a mű nagyon sok jó elemet tartalmaz. A vizsgálati szempontok kialakításánál az etnikai konfliktusok összetevői¹⁸ is megjelennek, használ földrajzi, stratégiai és gazdasági elemeket¹⁹, emellett a társadalomkutatás ezen szegletében elsőként kerül bevezetésre a fuzzy rendszerek²⁰ használata az összefüggések matematikai meghatározására. Érthető okokból a mű keretei és az autonómiák száma miatt a szerző nem foglalkozik az időtényezővel, tehát azt nem vizsgálja, hogy az autonómia elnyerésekor az terület felett szuverenitással rendelkező állam milyen nemzetközi politikai helyzetben volt, hol tartott pl. az EU-s integrációs folyamatban, vagy milyen decentralizációs folyamatok zajlottak nagyrégiós szinten. A felsoroltak miatt a vizsgált entitások az autonómia foka helyett azok erőssége, funkciói, alkotmányos jogalapja mentén kerülnek osztályozásra, amely részletes képet ad ezekről, de nem segít a kvantitatív összevetésnél.

¹⁵ A világ különböző autonómia-rendszereinek tényezői.

¹⁶ Lásd bővebben DESMET, K. – ORUÑO-ORTÍN, I. – WEBER, S. 2009.

¹⁷ A tényezők értékeinek megállapításához használt szempontok súlyozatlansága.

¹⁸ Az etnikai konfliktusok recens vizsgálatainak logikáját lásd itt: CEDERMAN, L.-E. et al. 2010.

¹⁹ Pl. földrajzi távolság, történeti-stratégiai fontosság, erőforrások, gazdasági életképesség.

²⁰ A módszer a pontatlan, bizonytalan (angolul: *fuzzy*) kifejezések összehasonlítására szolgál, amelyek között korreláció számítható, ebben az esetben az autonómia sikeressége és a vizsgálati tényezők kapcsolata. A módszer alkalmazhatóságáról a társadalomtudományokban lásd bővebben RAGIN CH. C. 2000.

5. Javaslato

Ha feltételezzük, hogy az 1. ábrán vázolt kisebbségi jogok megléte és a regionális autonómia által lefedett területre a legtöbb esetben lineáris fejlődési sorként rávetíthetők a fent leírt autonómiaformák, akkor azok szolgálhatnak egy rendszerszintű megközelítés állapotjelzőjeként. Ha egy adott entitás ilyen állapotjelzőit egy meghatározott időszakban vizsgáljuk, az megmutathatja annak fejlődési/sikerességi pályáját. Ezzel párhuzamosan a tényezők azonos idejű változását is vizsgálnunk kell, hiszen ezek lehetnek a kulcsai az adott entitás fejlődésének. Mivel a térségben csak lehetséges autonómiákról beszélhetünk, az így kapott tényezők mértéke potenciálokat mutat, ezeknek a súlyozása pedig a siker állapotjelzőjével (autonómia-forma/etnikai konfliktus foka) való korreláció után lehetséges. A tényezőcsoportok a következőkre bonthatók (1. táblázat):

tényezőcsoport	1. alcsoport	2. alcsoport (példák)
földrajz	méret (f1)	fizikai méret f1.1
	földrajzi távolság (f2)	entitáskp. - régiókp. (f2.1)
	településrendszer (f3)	hierarchia (f3.1)
	kompaktság (f4)	szegregáció foka (f4.1)
	közigazgatás/határok (f5)	közig. egyezés (f5.2)
	demográfia (f6)	etnikai dem. diff. (f6.1)
	társadalmi távolság (f7)	társ. - div. index (f7.1)
politika	a politikai rendszer szabadságfoka (p1)	demokrácia index (p1.1)
	politikai viszonyok (p2)	entitás-belső pol. p2.1
	kapcsolati minőség (p3)	incidensek száma (p3.2)
stratégia	stratégiai fontosság (s1)	orsz. strat. fontosság (s1.2)
	regionális stratégiai helyzet (s2)	támogató határszakasz % (s2.2)
kultúra	kulturális intézményrendszer (k1)	sajtóvertikum (k1.1)
	oktatási rendszer (k2)	oktatási vertikum (k2.1)
gazdaság	belső erőforrások (g1)	erőforrások (g1.1)
	gazdasági szerkezet (g2)	kkv-arány (g2.3)

rövidítések: entitáskp = entitásközpont, régiókp. = régióközpont, dem. diff. = demográfiai differenciáltság, társ.-div. = társadalmi-diverzitási, belső pol. = belső politika, orsz. strat. = országos stratégiai

1. táblázat: A kelet-közép- és délkelet-európai kisebbségi közösségek autonómia-potenciáljának lehetséges vizsgálati szempontrendszere

Szerkesztette: Léphaft Áron

Az alcsoportok további altényezőket takarnak, így pl. a méret (f1) – fizikai méret (f1.1), népesség mérete (f1.2) stb. A lehető legtöbb összehasonlításnál (méret, kapcsolatok) az entitás – állam – anyaország hármas rendszeréből indulhatunk ki, amikor szükséges kiegészítve azt egy negyedik szereplővel is, pl. nemzetközi szervezettel (PETTAI V. 2007). Ugyanezt a logikát követi a politikai alcsoport, melyben az entitás – belső politika (p2.1), az entitás – állami viszony (p2.2) és az entitás – anyaország (p2.3) politikai viszonyrendszerét vizsgálhatjuk.

Példa a p2.1 tényezőinek érvényesülésére (az entitás belső politikai kérdései): politikai jogok (1) – kisebbségi pártok megléte (2) – domináns etnikai gyűjtőpárt/kisebbségi pártok szövetsége (3) – (közös) autonómiakonceptió (4) (2. táblázat).

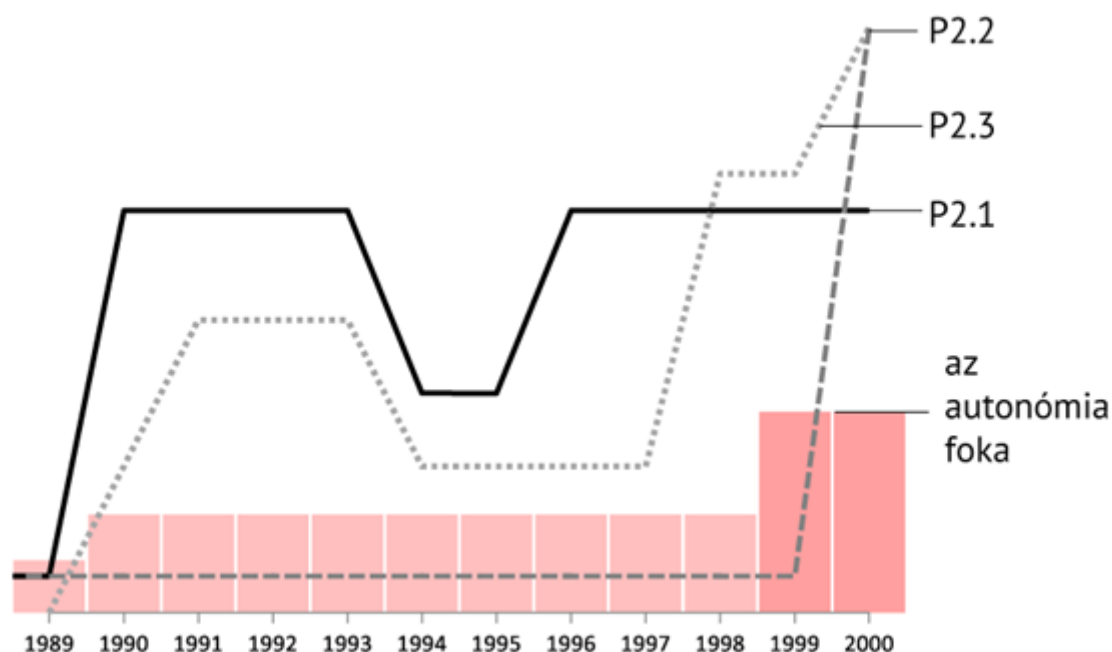
tényező	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
p2.1	1	3	3	3	3	2	2	3	3	3	3	3

2. táblázat: p2.1 tényező lehetséges alakulása 1989 és 2000 között

Szerkesztette: Léphaft Áron

Egy hipotetikus, közép-európai autonómiáért küzdő entitás belső politikájának sikerességét az adott évek során a fenti táblázat értékei mutatják meg. Az értékek egy fejlődési sort írnak le az általános politikai részvétel lehetőségétől (1) a kisebbségi erők koherens fellépéséig (4).

A kapott eredmények, a fokjelzőként használt autonómia-forma és a tényezők indexe egy időtengelyen ábrázolhatók, rámutatva a „hatékonysági tényezők“ teljesítményére (4. ábra).

4. ábra: A politikai viszonyokat értékelő tényezők (p2) lehetséges alakulása, minden tényező értéke az elméleti maximumhoz képest arányosan szerepel (p2.1 – entitás belső politika, p2.2 – entitás-állam kapcsolat, p2.3 – entitás-anyaország kapcsolat)

Szerkesztette: Léphaft Áron

A rövid és korántsem teljes kutatástörténeti áttekintés során az említett munkák nagy része valamilyen (földrajzi vagy politikai szintű) területi perspektívából vizsgálja az autonómiák kérdéskörét. Esetünkben ez a tér Közép-Európa és a Balkán-félsziget, ami egyszerre tartalmaz könnyítő és nehezítő körülményeket. Egyrészt a viszonylag kisszámú történeti fejlődési pályából adódóan egyszerűen sematizálhatók a tényezők felépítéséhez szükséges elemek, másrészt a kisebbségi közösségek relatív nagy száma ellenére ezek ritkán találhatók ugyanabban a (földrajzi, gazdasági, politikai) környezetben, így értékeik viszonylag nagy szórást mutathatnak. A földrajzi kompaktság kérdése mérhető, amennyiben rendelkezésre állnak pontos település-, vagy községszintű adatok. Ha ezen adatok nem állnak rendelkezésre, abban az esetben a közösségek települési struktúráinak mintázata alapján azok típusokba sorolhatók, így egy közelítő besorolást kaphatunk.

6. Összegzés

Az lehetséges autonómiák méréséhez sok hasznos támpontot találhatunk mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban. Bár a rendszerszintű megközelítések esetében a fogalomrendszer eltér, a mérési módszereket más területekre dolgozták ki, azok könnyen adaptálhatók. Az egyik, talán legfontosabb tapasztalat, hogy az autonómiát elősegítő tényezők közül sok nem összemérhető, és még több nem számszerűsíthető. Ennek helyettesítésére vagy alternatívaként a hierarchikus rendben felépített vizsgálati tényezők jelenthetnek megoldást. Ezek ugyan nem hoznak létre matematikailag mérhető indexeket, de egy folyamat fejlődésének állapotát megmutatják.

Irodalomjegyzék

- ACKRÉN, M. 2009: Conditions for Different Autonomy Regimes in the World. - Abo, Abo Akademi University Press, pp. 59-61.
- BENEDIKTER, T. 2009: The World's Modern Autonomy Systems. Concepts and Experiences of Regional Territorial Autonomy. – Institute of Minority Rights EURAC Research, Bolzano
- BRUNNER, G. – KÜPPER, H. 2005: Európai autonómia-megoldások: a kisebbségi önkormányzatok autonómia-modelljeinek tipológiája. Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről. – Rejtjel Kiadó, Budapest, pp. 377-404.
- CEDERMAN, L.-E. – WIMMER, A. – MIN, B. 2010: Why Do Ethnic Groups Rebel? New Data and Analysis. – World Politics, Vol. 62, No. 1, pp. 87–119.
- DESMET, K. – ORUÑO-ORTÍN, I. – WEBER, S. 2009: Linguistic Diversity and Redistribution. – Journal of European Economic Association, Vol. 7, No. 6, pp. 1291–1318.
- DYEN, I. – KRUSKAL, J. B. – BLACK, P. 1992: An Indo-European Classification: A Lexicostatistical Experiment. – American Philosophical Society, Vol. 82, Part 5, 132 p.
- FEARON, J. D. 2003: Ethnic and Cultural Diversity by Country. – Journal of Economic Growth. Vol. 8, No. 2, pp. 195-222.
- GYÓRI SZABÓ R. 2006: Kisebbség, autonómia, regionalizmus. – Osiris Kiadó, Budapest, p 57, pp. 60–61, p. 66.
- HANNUM, H. 1990: Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights. – University of Pennsylvania Press, Philadelphia
- KOCSIS, K. 2013: Historical predecessors and current geographical possibilities of ethnic based territorial autonomies in the Carpathian Basin. – Hungarian Geographic Bulletin, Vol. 62, No. 1, p. 46.
- KYMLICKA, W. 1995: Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. – Oxford University, Clarendon Press
- LAKE, D. A. 2003: The New Sovereignty in International Relations. – International Studies Review, No. 5, 312 p.
- LAPIDOTH, R. 1997: Autonomy: Flexible Solutions to Intrastate Conflict. – United States Institute of Peace, Washington D.C.

- LÉGARÉ, A. – SUKSI, M. 2008: Rethinking the Forms of Autonomy at the Dawn of the 21st Century. – *International Journal on Minority and Group Rights*, No. 15, pp. 143–155.
- MAJTÉNYI B. 2007: A nemzetállam új ruhája. – Gondolat Kiadó, Budapest, p. 95.
- MARKO, J. 1995: Autonomie und Intergration: Rechtsinstitute des Nationalitätenrechts im funktionalen Vergleich. – Böhlau Verlag, Wien – Köln – Graz.
- NEWMAN, D. – FALAH, G. 1996: Bridging the Gap: Palestinian and Israeli Discourses on Autonomy and Statehood. – *Transactions of the Institute of British Geographers*, No. 22, p. 111.
- NÉMETH Á. 2014: A „társadalmi sokszínűség“ fogalmának tagolása. – *Geographia Pannonica Nova*, No. 17, pp. 41–50.
- PETTAI, V. 2007: Explaining Ethnic Politics in the Baltic States: Reviewing the Triadic Nexus Model. – *Journal of Baltic Studies*, Vol. 37. No. 1, pp. 124–136.
- RAGIN, CH. C. 2000: *Fuzzy-Set Social Science*. – The University of Chicago Press, Chicago and London.
- SALAT, L. 2001: Etnopolitika: A konfliktustól a méltányosságig. – Mentor Kiadó, Marosvásárhely, pp. 189–241.
- SELWAY, J. – TEMPLEMAN, K. 2012: The Myth of Consociationalism? Conflict Reduction in Divided Societies. – *Comparative Political Studies*, Vol. 45, No. 12, pp. 1542–1571.
- SEYMOUR, L. J. M. 2008: Self-Determination as Hierarchy: Unbundling Authority in Secessionist Conflicts. - unpublished manuscript
- TKACIK, M. 2008: Characteristic of Forms of Autonomy. – *International Journal on Minority and Group Rights*, No. 15, pp. 369–401, p. 372, p. 374.

The resonances of a conflict – the 1968 Czechoslovak crisis and its effect on Yugoslav-Hungarian foreign relations

Péter DOBROWIECKI¹

1. Introduction

With the upcoming fiftieth anniversary of the Prague Spring more and more focus is once again put on the evaluation of the events. The aim of this paper is not to showcase the political changes in Czechoslovakia itself, but to present the important effects that it had on the historically sensitive Yugoslav-Hungarian foreign relations.² Being a member state of the Warsaw Pact and having a common border with Czechoslovakia Hungary was particularly interested with the evolution of the Czechoslovak reforms. With the introduction of widespread changes in the economy – which officially were introduced on the 1st of January 1968, as parts of the New Economical Mechanism – the Hungarian Socialist Workers' Party (HSWP) led by János Kádár found itself in the limelight of negative attention from the more orthodox communist states, most notably East-Germany and Bulgaria. Therefore Alexander Dubček's new, pro-modernization government seemed like an ideal new ally within the Socialist Bloc against the more conservative member states. Josip Broz Tito's Yugoslavia on the other hand, while also giving home to a socialist system, was carefully balancing between the east and the west and saw in the freshly elected Czechoslovak party leadership, a potential new ally through which it could strengthen its foreign political position in Europe. Some prominent members of the League of Communists of Yugoslavia (LCY) even went as far as to outline, during the early stages of the Prague Spring, the creation of a new, loose socialist alliance in Europe, consisting of Tito's Yugoslavia, Dubček's Czechoslovakia and Nicolae Ceausescu's Romania.

2. Negotiations

While the internal power struggle within the Communist Party of Czechoslovakia (CPC) has been going on for several years prior to 1968, it still came as a surprise for most political observers, when Antonín Novotný was replaced by Alexander Dubček, as the first secretary of the party. Kádár was one of those few outsiders who did expect a shift of power within the CPC – as the HSWP's leader was already informed during a phone conversation by Leonid Brezhnev in

¹ PhD student, Eötvös Lóránd University Budapest, 19 and 20th Century Eastern European History Doctoral School.

² For more details about the Prague Spring and the Czechoslovak reform movement see: STOLARIK, M. M. (ed.) 2010: *The Prague Spring and the Warsaw Pact invasion of Czechoslovakia in 1968 – Forty years later.* – Bolchazy-Carducci Publishers, Mundelein; BISCHOF, G. – KARNER, S. – RUGGENTHALER, P. (eds.) 2010: *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia.* – Lexington Books, Lanham; RADIĆ, R. (ed.) 2008: *1968 – Četrdeset godina posle.* – Institut za noviju istoriju Srbije, Belgrade; PAUER, J. 1995: *Prag 1968: Der Einmarsch des Warschauer Paktes: Hintergründe – Planung – Durchführung.* – Edition Temmen, Bremen; HUSZÁR T. 1998: *1968: Prága-Budapest-Moszkva: Kádár János és a csehszlovákiai intervenció.* – Szabad Tér, Budapest; NAVRATIL, J. (ed.) 1998: *The Prague Spring 1968: A National Security Documents Reader.* – Central European Press, Budapest; WILLIAMS, K. 1997: *The Prague Spring and its aftermath.* – Cambridge University Press, Cambridge.

December 1967 about Novotný's weakening support within the CPC.³ For the newly elected Dubček Kádár's Hungary was an ideal example where the reformists within the party managed to realize important changes against the will and intentions of the more conservative party members and foreign criticism. This was clearly signaled by the fact that even before his first official visit to the Soviet Union Dubček arranged a secret meeting with Kádár in Tepličany. The introductory meeting was conducted to the satisfaction of both sides, after which Kádár immediately informed Brezhnev about his positive impressions regarding the new leader of Czechoslovakia – from this moment on, until the meeting in Dresden in March, Kádár became the chief negotiator between Dubček and Brezhnev. During the next months the Hungarian party leadership became the foremost supporter of the Czechoslovak reforms within the Socialist Bloc. Throughout February and March Kádár continuously tried to convince the more and more skeptical Soviet, East-German, Polish and Bulgarian comrades that the widespread reforms represent no danger to the integrity of the Socialist Bloc.

From the beginning on Yugoslavia was clearly interested in the ongoing political changes in Czechoslovakia. Tito wanted to establish good relations with the new Czechoslovak party leadership, as he saw the chance for the creation of a loose alliance of socialist states in Europe, consisting of Romania, Czechoslovakia and Yugoslavia, which on the longer term could strengthen the global political position of the Non-Aligned Movement. However, Dubček and his associates clearly realized that the creation of close links with Yugoslavia and Romania could further harm the already strained relationship between Czechoslovakia and the Soviet Union, therefore until July the CPC leadership only maintained low level contact with Belgrade and Bucharest.⁴ In this situation the LCY had no other option then to indirectly support the reform process in Czechoslovakia, while also encouraging other countries – especially Hungary which, as a Socialist Bloc member state could do the most to influence the other socialist states to take the changes favorably – to do the same. During the increasingly tense months of negotiations, Yugoslavia's ambassador to Hungary, Geza Tikvicki⁵ constantly tried to highlight to his conversation partners how positively Tito regards the Hungarian efforts to prevent the escalation of the situation. As he mentions during one of the meetings: *“According to Yugoslavia, the importance of the help provided by the Hungarian party to the Czechoslovak party goes beyond the level of bilateral relations. The positive stance of the Hungarian party helps other socialist countries to understand better the ongoing democratization process in Czechoslovakia, while on the other hand also strengthens the effects of democratic aspirations in other socialist countries.”*⁶ While on another occasion he explained that: *“Yugoslavia rejects all kinds of intervention into the internal affairs of Czechoslovakia, whatever noble causes might motivate them. (...) Other countries have to provide the Czechoslovak leadership with that kind of help that it requires.”*⁷ The Hungarian leadership politely welcomed Yugoslavia's support however it was completely aware that Tito pursues different foreign political aims with the support of the Czechoslovak reform process than Hungary.

³ VIDA I. 1993: A magyar pártvezetés és a csehszlovák válság. – História, Vol. 15, No. 9–10, p. 35.

⁴ PELIKÁN, J. 2007: Yugoslavia and the Prague Spring on the Eve of the Soviet Occupation of Czechoslovakia. – In: SKŘIVAN, A. – SUPPAN, A. (eds.): Prague Papers on the History of International Relations. – Institute of World History, Prague, 394 p.

⁵ Geza Tikvicki (1917-1999), Yugoslavian politician and diplomat.

⁶ MOL, KÜM, XIX-J-1-j, Yugoslavia, 1968. 48. 0034/11, 2.

⁷ MOL, KÜM, XIX-J-1-j, Yugoslavia, 1968. 48. 0034/14, 2.

Kádár's role as an intermediary between Dubček and Brezhnev could only last until the end of March. While the meeting of the Warsaw Pact member states between the 22-23rd of February in Prague, in order to celebrate together the 20th anniversary of the communist power takeover in Czechoslovakia, seemed to reunite the different fractions in the eyes of the public, however in reality no solution was found to ease the rising tensions within the Socialist Bloc.⁸ Dubček's creditability in the eyes of the Kremlin was further damaged by the abolition of the censorship in the Czechoslovak media. Therefore it came as no surprise that the meeting of the Warsaw Pact states on the 23rd of March in Dresden took place in under a tense atmosphere.⁹ Dubček and the CPC's delegation had to endure strong criticism from Brezhnev and the other heads of state present, but finally – if only for a temporary period – they managed to assert the skeptics that the communist party's position is in no danger in Czechoslovakia. For the first time since the beginning of the negotiations in January Kádár – while still stating his full support towards the CPC's reformists – voiced his personal concerns, most notably about the radical liberalization process. Kádár strongly reflected to the events of 1956 in Hungary, underlining that the radicalization of events can quickly make even a good communist turn into an enemy of the socialist state.¹⁰ To the disappointment of those who had hoped that the consultations in Dresden will act a deterrent for the Czechoslovak reformists, the liberal changes in Prague continued. On the 5th of April the CPC's central committee voted in favor of the party's new program, thereby openly declaring the wish to go on with the liberalization process in the country. In response Brezhnev started to organize a secret meeting of the remaining five "true" socialist countries – the Soviet Union, East-Germany, Poland, Bulgaria and Hungary.¹¹ As Brezhnev declared during the conversation with Kádár on the 16th of April "*We are on the verge of losing Czechoslovakia*" therefore a crisis meeting had to be organized as fast as possible.¹² The meeting took place in the end on the 8th of May in Moscow and it ended with the complete isolation of Kádár's position of non-intervention. Besides Kádár all the party leaders present in Moscow agreed that the Czechoslovak events showed every possible sign of anti-revolutionary tendencies and therefore preparations had to be undertaken to guarantee, with all possible means, the exclusive power of the communist party in the country. With a last ditch effort Kádár tried to alert Dubček to the seriousness of the situation during the CPC delegation's visit To Hungary in June. The main event of the talks was the renewal of the treaty of friendship and cooperation between the two countries, however during the talks Kádár once again emphasized the importance of stronger state control, as without it the party can easily lose control of the events. Although, Dubček assured Kádár that the CPC will do everything necessary to maintain its leading position, the events in Prague seemed not to reinforce his claims. Radical elements within the party were loudly demanding the Czechoslovak political system's transformation according to

⁸ A Romanian delegation, led by Nicolae Ceausescu himself and representatives of the League of Communists of Yugoslavia also took part in the celebrations.

⁹ Romania did not take part in the meeting.

¹⁰ BÉKÉS CS. 2008: Kádár János és a prágai tavasz. – Beszélő, Vol. 13, No. 7, p. 106.

¹¹ Ceausescu was not invited to meeting, due to the ongoing row between the Romanian and Soviet party leadership and Romania's rejection of any form of external intervention in Czechoslovakia.

¹² BÉKÉS CS. 2008: Kádár János és a prágai tavasz. – Beszélő, Vol. 13, No. 7, p. 107.

the Yugoslav model, while in the same time political groupings started to be organized outside the ranks of the CPC.¹³

3. Yugoslav ambiguity

Feeling the growing internal and external pressure Dubček and the CPC's reformists were finally ready to directly approach Romania and Yugoslavia by the beginning of July. With the establishment of closer ties to Belgrade the CPC hoped to gain an ally which, at least with symbolic steps, will support the current reforms in Prague, thereby easing the pressure on Czechoslovakia. In his previous public statements Tito encouraged the changes within Czechoslovakia since their beginning, however in the reality the Yugoslav ruling circle was not less skeptical about the end results of the reforms than the other East-European communist states. The student protests that erupted in the previous month in Belgrade made Tito even more careful.¹⁴ He realized that Yugoslavia could not support too closely the events in Prague as they might quickly trigger similar demands within Yugoslavia itself. On the other hand Tito, as the "champion" of the Non-Aligned Movement and the leader of a socialist state that chose to go its own way against the will of the Soviet Union could not refuse to offer a helping hand when the CPC directly asked for it. Therefore Yugoslavia pursued a highly ambiguous foreign policy towards Czechoslovakia throughout the last months of the Prague Spring. According to this policy preparations were made for Tito's visit to Prague, while in the same time also signals were sent to the Czechoslovak party members that highlighted the importance of cracking down on non-party opposition organizations. The LCY's leadership particularly considered the reappearance of the Social Democrat Party an alarming signal.¹⁵ Similarly to Kádár, Tito also tried to convince Dubček that only with the consolidation of the power can the reformist wing of the CPC avert an ever more looming Soviet military invasion. Nonetheless, Tito was only prepared to support the CPC as long as it did not seriously affect the stability of the Yugoslav-Soviet relations. Yugoslavia's ambiguous position resulted in hesitation and concealed passivity which was further strengthened by the indecisiveness of Dubček's inner circle.¹⁶

After the meeting of the "five" states between the 14-15th of July in Warsaw the foreign political position of Czechoslovakia further deteriorated and the chances for a military end of the

¹³ Czechoslovak-Hungarian relations were also negatively influenced with the publication of „The Two Thousand Words” manifesto and with the appearance of an article in the Literární Noviny newspaper that commemorated the execution of Hungarian prime minister Imre Nagy in 1958. For more details see: BÉKÉES CS. 2008: Kádár János és a prágai tavasz. – Beszélő, Vol. 13, No. 7, p. 109; VIDA I. 1993: A magyar pártvezetés és a csehszlovák válság. – História, Vol. 15, No. 9–10, p. 42.

¹⁴ For more details see: JUHÁSZ, J. 2009: 1968 Jugoszláviában és Csehszlovákiában. – In. BARTHA E. – KRAUSZ T. (eds.): 1968 és a világ. – L'Harmattan Kiadó – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, pp. 79–86; Rusinow, D. 2008: Yugoslavia: Oblique Insights and Observations. – University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, pp. 62-104.

¹⁵ The Social Democrat Party was not yet legalized in Czechoslovakia, however a preparatory committee was already set up in Prague, that heralded the party's possible reappearance in Czechoslovak politics.

¹⁶ PELIKÁN, J. 2007: Yugoslavia and the Prague Spring on the Eve of the Soviet Occupation of Czechoslovakia. – In. SKŘIVAN, A. – SUPPAN, A. (eds.): Prague Papers on the History of International Relations. – Institute of World History, Prague, p. 397.

conflict seemed likelier than ever.¹⁷ In response to the events Tito would have agreed to immediately come to Prague as an act of support in the face of the growing pressure from Moscow. However, once again, the indecisiveness of Dubček's inner circle came to light, as the CPC's reformists could not decide whether the Yugoslav delegation's visit would do more good than harm to their cause. Seeing the hesitancy of the CPC as a sign of weakness, Tito eagerly accepted Dubček's offer to postpone the Yugoslav delegation's visit. Tito became even more skeptical towards the Czechoslovak reformists following Brezhnev's and Dubček's meeting in Čierna nad Tisou and the six party talks in Bratislava – the defying opposition that the CPC showed after the “five's” Warsaw letter, vanished in the favor of trying to find a last minute compromise with Moscow.¹⁸

The Yugoslav delegation's visit to Prague finally took place on the 9th of August, after the seemingly successful negotiations in Čierna nad Tisou and Bratislava.¹⁹ Originally in July, when the Yugoslav delegation was invited to Prague, the meeting's aim was meant to be the partial easement of the growing pressure on the CPC's reformists, however that moment has unalterably passed and by the middle of August there was nothing more left to discuss after the assurances given to Brezhnev and the other communist party leaders just a few days earlier.²⁰ Therefore the meeting of Tito and Dubček in Prague was a meeting of two heads of states who in reality had very little to talk about, but nevertheless had to meet as the public opinion expected them to do so. After the tense months of negotiations, threats, compromises and uncertainty the citizens of Czechoslovakia looked at Tito's the only Eastern-European politician who dared to defy the mighty Soviet Union, as a result Tito received a champions welcome when he arrived to lead the Yugoslav delegation's talks in Prague. According to the Hungarian foreign reports Tito was greeted ecstatically by the Prague citizens: *“Without any sort of organization a huge demonstration evolved in support of Tito and Yugoslavia, to which only Gagarin's reception in Prague can be compared.”*²¹ Nonetheless, as mentioned earlier, due to the internal political situation in Yugoslavia, the Czechoslovak-Soviet agreements and Dubček's hesitation there was almost nothing to discuss between the two leaders. Tito was also careful not to issue any statements during the visit that could jeopardize the relatively balanced Yugoslav-Soviet relations. Consequently throughout the negotiations Tito mainly focused on convincing the CPC's leadership about the importance of the political consolidation in Czechoslovakia. As Tito stated: *“Democratization is an (essential) thing and political struggle and persuasion form an important and essential part of that, however these can only be*

¹⁷After the CPC's rejection to participate in the meeting Kádár was left alone to argue in favor of a peaceful solution of the conflict. During the talks the Hungarian stance became more and more isolated, finally giving up its position. The meeting ended with the drafting of the Warsaw letter which was intended to serve as a last warning to Dubček and his allies. With the rejection of the letter, unknowingly, the CPC's reformists gave green light for the preparation of the military intervention against Czechoslovakia.

¹⁸ PELIKÁN, J. 2007: Yugoslavia and the Prague Spring on the Eve of the Soviet Occupation of Czechoslovakia. – In: SKŘIVAN, A. – SUPPAN, A. (eds.): Prague Papers on the History of International Relations. – Institute of World History, Prague, p. 399.

¹⁹ The bilateral talks in Čierna nad Tisou ended with a surprising compromise between the two sides. Moscow agreed to support the CPC's reform agenda, while Dubček promised to regain control of the media and follow a stricter policy against the opposition movements. The six party meeting in Bratislava ended with the signing of a declaration of mutual cooperation between the socialist countries.

²⁰ PELIKÁN, J. 2007: Yugoslavia and the Prague Spring on the Eve of the Soviet Occupation of Czechoslovakia. – In: SKŘIVAN, A. – SUPPAN, A. (eds.): Prague Papers on the History of International Relations. – Institute of World History, Prague, p. 401.

²¹ MOL, KÚM, XIX-J-1-j, Yugoslavia, 1968. 49. 003129/1, 5.

pursued until a given level, as everything beyond this point has to be seen as something completely different. If the persuasion does not have the expected effect than its (e.g. democratization's) continuation will lead only to anarchy. Therefore one has to act an use different measures against ideas and movements that represent a danger to the state, the party and its policy."²² Tito especially found the presence of the Social Democratic Party's activists a source of hazard which, together with the liberal media, can cause a serious threat to the CPC's political position.²³ The Yugoslav delegation left Prague on the 11th of August without having achieved any significant agreement with the Czechoslovak government. Unbeknownst to Tito and Dubček the decision for the start of the military intervention has already been made in Moscow and this time no negotiations were able to stop it from happening.²⁴

4. The intervention and its aftermath

The military intervention that begun only ten days after Tito's visit to Prague shocked the Yugoslav political leadership. Even though from the middle of July on – after Dubček's rejection of the "*Warsaw letter*" a military solution to the conflict became an even more likely alternative – Tito did not expect it to happen so soon after the seemingly successful negotiations in Čierna nad Tisou and Bratislava and only ten days after his visit to Prague.²⁵ Initially, after the news about the invasion reached Belgrade during the early hours of the 21st of August, the LCY's leadership did not know how to react to the escalating crisis. For a brief period Tito's inner circle was gripped by the fear that Yugoslavia could be the next target of a Soviet attack and as an imminent answer to an eventual attack by the invading nations the Yugoslav army was put on a state of alert and additional troops were sent to the Hungarian-Yugoslavian border. However, after the first shock had passed it became clear that an attack against Yugoslavia would not happen, nevertheless during the first days following the intervention the whole country remained in a state of readiness to fend off any sort of attack against the state.²⁶

Naturally, together with the Western powers and Romania, Yugoslavia immediately condemned the use of military force in Czechoslovakia describing it as unnecessarily and counterproductive. The CPC's leadership labeled the move as a sign that the "*neo-Stalinist and hegemonistic political point of view is increasingly gaining momentum in the Soviet Union*"²⁷ – which not only wanted to suppress the reforms of the Prague Spring, but also wanted to destroy the Yugoslav socialist model as a whole. The intervention also brought to the surface the continuous struggle between the two opposing factions within the LCY and while demands for the complete

²² MOL, KÜM, XIX-J-1-j, Yugoslavia, 1968. 49. 003129/1, 6.

²³ During his visit Tito actually issued similar concerns to the ones expressed by Kádár in course of the previous months negotiations.

²⁴ Kádár tried to convince, without any success, Dubček for a last time at their final meeting in Komarno on the 17th of August. VIDA I. 1993: A magyar pártvezetés és a csehszlovák válság. – História, Vol. 15, No. 9–10, p. 49.

²⁵ PELIKÁN, J. 2007: Yugoslavia and the Prague Spring on the Eve of the Soviet Occupation of Czechoslovakia. – In. SKŘIVAN, A. – SUPPAN, A. (eds.): Prague Papers on the History of International Relations. – Institute of World History, Prague, p. 414.

²⁶ Yugoslavia's ambassador to Norway, Ilija Topaloski, enquired even more than two weeks after the intervention has started, whether the rumors about Hungarian troop concentrations on the common Hungarian-Yugoslav border are true. MOL, KÜM, XIX-J-1-k, Yugoslavia, 1968. 22. 5727-1, 1.

²⁷ MOL, KÜM, XIX-J-1-j, Yugoslavia, 1968. 49. 002881/1, 2.

termination of contacts between Yugoslavia and the “group of five” were overruled, the military operation did have a deep impact on the foreign policy of Yugoslavia in the upcoming months.²⁸ In spite of his public statements Tito did not want to go as far as to radically change Yugoslavia’s careful, balancing foreign political stance towards the two global super powers. Although initially the Yugoslav leadership clearly defined the August 21 intervention as a military and political threat to its integrity it did not wish to undertake steps that could radically shift its policy of balance.²⁹ Therefore indirect American suggestions that guaranteed military aid to Yugoslavia in the case of an attack by the Warsaw Pact were swiftly and politely rejected.³⁰ On the other hand, to Tito’s disappointment, the intervention once again highlighted the Non-Aligned States inability to form a united front in response to a global political event. The group, neither for the first time nor the last time, failed to agree about how to adequately react to the Czechoslovak crisis. While Western communist parties, China and Albania also condemned the military invasion in Czechoslovakia, Yugoslavia’s traditional Arab allies within the movement failed to do so, as they were not prepared to risk a likely negative effect on their foreign political relations with the Soviet Union in exchange for a symbolic gesture of unity.³¹ Yugoslav efforts to speed up the organization of the movement’s new summit meeting also were hindered, as many member states – correctly – assumed that Belgrade would use the meeting to criticize the Soviet Union.³²

In contrast to the events in 1948 the complete termination of links between the invading countries and Yugoslavia did not occur, as Tito did not want to unrecoverably damage the diplomatic ties with the European communist states – however this did not mean that the events did not have an effect on mutual contacts. In the case of the Yugoslav-Hungarian foreign relations, as an immediate result of Hungary’s participation in the suppression of the Prague Spring, all forms of ongoing cultural and economical cooperation were put on hold and several planned visits of different delegations were postponed to an uncertain date. Soon after the invasion the Yugoslav newspapers started a coordinated media attack against Hungary which was continuously fueled by the heated public speeches of prominent communist party members. Kádár and the Hungarian party leaders were especially outraged by articles that hinted some sort of continuity between the political aims of the current and pre-World War Two Hungarian government.³³ Naturally the critical comments in the Yugoslav press were soon followed by

²⁸ The Hungarian Foreign Ministry closely monitored the ongoing rivalry between an “eastern” and “western” foreign policy trend within the LCY in the period leading up to the events in Czechoslovakia. MOL, KÜM, XIX-J-1-j, Yugoslavia, 1968. 48. 001543/12, 12.

²⁹ Nevertheless American-Yugoslav ties considerably became stronger after the Soviet intervention. For more see: TRIPKOVIĆ, Đ. 2011: Titova politika balansa prema supersilama 60-ih godina 20. veka. – Tokovi Istorije, No. 2. pp. 123-131.

³⁰ The Hungarian embassy reported in late October that during the first days of the crisis the USA offered the help of the American 6th fleet should Yugoslavia be attacked by Soviet and Warsaw Pact states. According to the report the offer was politely, but decisively rejected. MOL, KÜM, XIX-J-1-j, Yugoslavia, 1968. 48. 002058/1, 8.

³¹ Out of Belgrade’s traditional allies within the Non-Aligned Movement only Mauritania and Ethiopia expressed their complete support towards the Yugoslav position. Most countries in fact did welcome the Soviet military intervention, while other member states, such as India and the United Arab Republic formulated milder statements. MOL, KÜM, XIX-J-1-j, Yugoslavia, 1968. 48. 001543/4, 7.

³² The Non-Aligned Movements next meeting in the end took place only in 1970.

³³ Many Yugoslav newspapers publicized articles about the “dark side” of Czechoslovak-Hungarian foreign relations. Most notably the Belgrade based daily “Politika” planned to publish a series of articles about “Horthy and the breaking up of Czechoslovakia”. MOL, KÜM, XIX-J-1-k, Yugoslavia, 1968. 23. S/28-4/68, 8.

articles in the Hungarian mass media that answered to the Yugoslav claims in similar manner – leading to the breakout of a “press war” involving the two countries.

5. Normalization

By mid September the first signs for the gradual normalization of the tens Yugoslav-Hungarian foreign relations started to appear. While maintaining the highly critical tone towards Hungary and the other four “occupational states” the daily Yugoslav press once again featured articles that highlighted the importance of economic and cultural cooperation between the two states. Yugoslavia’s ambassador to Hungary, Géza Tikvicki, even went even as far as to admit – during a private meeting with the Hungarian Central Committee’s Secretary for Foreign affairs, Zoltán Komocsin – that in some cases the Yugoslav press overly attacked Hungary during the months following the August intervention.³⁴ This statement certainly seemed to showcase the willingness within the LCY leadership to return to the pre-August state of affairs with Hungary, as previously all Hungarian objections concerning the Yugoslav press were firmly rejected by Belgrade – the main argument being that the party has no direct control over the press in Yugoslavia.³⁵ With the gradual easement in the press the public outbursts of Yugoslav politicians against Hungary were also becoming more and scarcer. The official end to the open conflict between Hungary and Yugoslavia was marked by Tito’s speech and the following press conference in Jajce on the last day of November. While answering the questions of the journalists Tito stressed the importance of unity between the socialist states in Europe and dismissed suggestions that the Soviet Union represents a source of danger to Yugoslavia.³⁶

6. Conclusion

Compared to 1948 and 1956 the events of 1968 have not caused a deep fracture in Hungarian-Yugoslav relations, as neither Budapest, nor Belgrade was interested in the long term deterioration of foreign relations between the two countries. The first shock following the intervention quickly passed away and soon the Yugoslav leadership also became convinced that there is no threat of a military attack against its territory. With the partial easement of the tensions and the reevaluation of the global political situation Tito had to realize that Yugoslavia would gain nothing from an ongoing political conflict with the Soviet Union and its European allies. On the other hand the statements uttered in response to the suppression of the Prague Spring highlighted the Non-Aligned Movements inability to act as a stable political platform that can effectively represent the interests of the group itself and not that of the individual member states – therefore the maintenance of good relations with the European socialist states became the more important. Finally Tito and his inner circle also had to admit it, at least only to themselves, that with the removal of Dubček and the elimination of the Czechoslovak liberals,

³⁴ MOL, KÜM, XIX-J-1-j, Yugoslavia, 1968. 48. 00341/27, 1.

³⁵ Tito event went as far as to declare during his visit in Prague that there is no need for press censorship in Yugoslavia, as the press is able to censor itself. MOL, KÜM, XIX-J-1-j, Yugoslavia, 1968. 49. 003129/1, 7.

³⁶ MOL, KÜM, XIX-J-1-k, Yugoslavia, 1968. 22. 3053/3, 1-4.

Yugoslavia managed to get rid of a dangerous precedent that could have easily disrupted the existing exclusive position of the communist party in Yugoslavia.

Összefoglaló

Az 1968 elejétől felgyorsuló csehszlovákiai politikai változásokat a magyar és a jugoszláv pártvezetés a kezdetektől fogva kiemelt figyelemmel kísérte. Különböző okokból mindkét ország vezetése fontosnak tartotta az új csehszlovák vezetéssel való pozitív kétoldalú kapcsolatok kialakítását. Míg azonban Kádár János a Prágai Tavasz kezdetétől a közvetítő szerepét töltötte be az Alexander Dubček fémjelzte csehszlovák reformerek, valamint a Varsói Szerződés többi állama között, addig a jugoszláv-csehszlovák felek közötti komoly tárgyalásokra egészen a prágai politikai helyzet megromlásáig várni kellett. Ekkor azonban már nem jöhetett létre érdemleges együttműködés, a jugoszláviai diákmegmozdulások hatására a prágai reformokat egyre inkább skeptikusabban szemlélő Jozif Broz Tito, valamint az ágcsernyői és pozsonyi megegyezés miatt kevés mozgástérrel rendelkező Dubček között. Az augusztus 21.-i intervenciót követően az addig kiegyensúlyozott magyar-jugoszláv kapcsolatok erősen megromlottak, ami elsősorban a két ország között kialakult „sajtóháborúnak” volt köszönhető. A kezdeti sokkhatás elmúltával azonban mindkét állam a kapcsolatok újrarendezése mellett foglalt állást, hiszen hosszútávon egyik félnek sem állt érdekében a kétoldalú gazdasági és kulturális együttműködések megszakítása.

Bibliography

- BÉKÉS CS. 2008: Kádár János és a prágai tavasz. – Beszélő, Vol. 13, No. 7, pp. 97–115.
- BÉKÉS CS. 2008: Kádár János és az 1968-as csehszlovákiai válság. – In. RAINER M. J. – GERMUSKA P. (eds.): Közelítések a kádárizmushoz: Évkönyv XV. – 1956-os Intézet, Budapest, pp. 190–228.
- BISCHOF, G. – KARNER, S. – RUGGENTHALER, P. (eds.) 2010: The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia. – Lexington Books, Lanham.
- HUSZÁR T. 1998: 1968: Prága-Budapest-Moszkva: Kádár János és a csehszlovákiai intervenció. – Szabad Tér, Budapest.
- JAKOVINA, T. 2010: Tito, the Bloc-Free movement and the Prague Spring. – In. BISCHOF, G. – KARNER, S. – RUGGENTHALER, P. (eds.): The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia. – Lexington Books, Lanham, pp. 400–418.
- JUHÁSZ J. 2009: 1968 Jugoszláviában és Csehszlovákiában. – In. BARTHA E. – KRAUSZ T. (eds.): 1968 és a világ. – L'Harmattan Kiadó – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, pp. 79–86.
- JUHÁSZ J. 1999: Volt egyszer egy Jugoszlávia. – Aula Kiadó, Budapest.
- MOL, KÜM, XIX-J-1-j, Yugoslavia, 1968.
- MARUZSA Z. 2009: „1968” and its effect on the countries of the Soviet Bloc. – Öt Kontinens, Vol. 7, pp. 295–308.
- MITROVITS M. 2012: Kádár és Dubček 1968-ban. – In. MITROVITS M. – FÖLDES GY. (eds.): Kádár János és a 20. századi magyar történelem: Tanulmányok. – Napvilág Kiadó, Budapest, pp. 125–146.
- NAVRATIL, J. (ed.) 1998: The Prague Spring 1968: A National Security Documents Reader. – Central European Press, Budapest.
- PAUER, J. 1995: Prag 1968: Der Einmarsch des Warschauer Paktes: Hintergründe – Planung – Durchführung. – Edition Temmen, Bremen.
- PELIKÁN, J. 2007: Yugoslavia and the Prague Spring on the Eve of the Soviet Occupation of Czechoslovakia. – In. SKŘIVAN, A. – SUPPAN, A. (eds.): Prague Papers on the History of International Relations. – Institute of World History, Prague, pp. 393–414.
- PELIKÁN, J. 2006: Jugoslávie a počátek pražského jara (leden – březen 1968). – In. Slovanský Přehled. – Review for Central and Southeastern European History, Vol. 92, No. 4, pp. 567–590.
- RADIĆ, R. (ed.) 2008: 1968 – Četrdeset godina posle. – Insitut za noviju istoriju Srbije, Belgrade.
- RUSINOW, D. 2008: Yugoslavia: Oblique Insights and Observations. – University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.

- STOLARIK, M. M. (ed.) 2010: The Prague Spring and the Warsaw Pact invasion of Czechoslovakia in 1968 – Forty years later. – Bolchazy-Carducci Publishers, Mundelein.
- TRIPKOVIĆ, Đ. 2011: Titova politika balansa prema supersilama 60-ih godina 20. veka. – Tokovi Istorije, No. 2, pp. 123-131.
- VIDA I. 1998: A Szovjetunió és Csehszlovákia 1968-ban. – Rubicon, No. 8, pp. 41–44.
- VIDA I. 1993: A magyar pártvezetés és a csehszlovák válság. – História, Vol. 15, No. 9–10, pp. 35–36, pp. 38–39, p. 42, pp. 44–46, pp. 48–51.
- VIDA I. 1999: Magyarország részvétele az 1968-as katonai invázióban. – História, Vol. 21, No. 1, pp. 20–24.
- WILLIAMS, K. 1997: The Prague Spring and its aftermath. – Cambridge University Press, Cambridge.

Batthyány Tivadar és Fiume (1892-1901)

Ordasi Ágnes¹

ABSTRACT

This essay gives an insight into the political career of a lesser-known Hungarian politician, count Tivadar Batthyány. Even though he assumed office as deputy of Fiume in the Hungarian Parliament in 1892 and held this position until 1901, his personal involvement in the internal affairs of the Corpus Separatum of Fiume had started earlier: after serving as a cadet in the city, he had become the chief inspector of the docks at the Ministry of Commerce. Throughout his political career he consistently focused on the development of the Hungarian Freight Transport (shipping) and proposed a solution for the social and political problems of the multi-ethnic city of Fiume. Although his propositions would have led to a reasonable solution, these plans finally did not succeed in their entirety.

The essay also gives an account on the notable historical events of the time: the liberal ambitions of the Hungarian governments, the count's position on different political issues, and the reaction Fiume gave to them. Along with the clashing opinions of the Hungarian Government and the local governing body a series of unfortunate coincidences also interfered with his ideas. Considering the relationship of these factors would eventually help us to understand the different aspects of the Balkan-question and to assume a more complex and solid image of the Austro-Hungarian Empire. Not only did Fiume play a key role in the Hungarian-Croatian relations, but it also served as a symbolic buffer zone between Croats, Hungarians and Serbs at the turn of the century, when new political ideologies started to emerge.

1. Bevezetés

Az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségeinek történelme számos olyan politikatörténeti, közjogi, szellemi és kulturális találkozási ponttal rendelkezik, mely hol az egyik, hol a másik fél interpretációja által újabb kérdéseket, gyakran visszatérő disputákat idéz fel. Ennek megfelelően a nemzetek historiográfiájától egyáltalán nem idegen egyes események vagy éppen bizonyos történelmi családok egy-egy prominens képviselőjének és szerepének nemzetiségi szempontok szerinti felnagyítása, esetenkénti kisajátítása, vagy éppen ellenkezőleg, tudatos mellőzése.

A hiátus enyhítése érdekében tanulmányunkban egy ilyen marginalizálódott személyiséget, Batthyány Tivadart és fiumei kapcsolatait kívánjuk bemutatni. A tanulmány egy nemrég megkezdett kutatás eddigi legfőbb eredményeinek rövid summázására, valamint a már megjeleníthető irányvonalak ábrázolására vállalkozik.

A nagy múltú arisztokrata családból származó gróf közéleti tevékenységéről a magyar – még inkább a horvát és olasz – történetírás legfeljebb csak a Károlyi-pártban betöltött szerepével kapcsolatos polemikus állásfoglalásaira, és a király személye körüli, majd belügyminiszteri intézkedései ismertetésére szorítkozik. Batthyány karrierje azonban egyáltalán nem az 1910-es években vette kezdetét, hiszen ekkor. már igen mozgalmas életutat tudhatott maga mögött,

¹ MA II. éves történelem szakos hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem.

melynek egy meghatározó etapja szorosan összefonódott Fiumével, a magyar korona gyöngyszemével.

2. A kezdetek

Batthyány Tivadar 1859-ben, Solferino évében Zalaszentgróton született az egykori '48-as honvéd, Batthyány Zsigmond és Erdődy Johanna fiaként. A fiumei Tengerészeti Akadémiát elvégezve és a kötelezően előírt gyakorlati tapasztatokkal felvértezve, többek közt a Habsburg páncéloson, valamint a Novara hadihajón teljesített szolgálatot, majd a fiumei kikötőraktárak főfelügyeletével bízták meg. 1884-ben gróf Széchényi Pál kereskedelmi miniszter szorgalmazására – a fiumei Tengerészeti Hatóságtól, szakmai ismeretei gyakorlati kamatoztatása céljából – a Minisztérium keretein belül újonnan létrehozott Tengerészeti Osztály és ezzel párhuzamosan az Adria Gőzhajózási Rt. igazgatóságának élére került. Batthyány már ez idő alatt is megismerkedhetett a város életét befolyásoló kérdésekkel. Ugyanis a Provizórium előírásainak megfelelően, a kereskedelmi miniszter fölérendelt viszonyban, megbízottjain keresztül szoros kapcsolatot tartott fenn a Tengerészeti Hatóság elnökével, Fiume kormányzójával. Batthyány államtitkári hivatalát, a több ízben is átszervezett minisztériumban 1890-ig töltötte be.²

Nem elhanyagolható tényező, hogy szolgálati periódusa szorosan egybefonódik a Baross Gábor-féle beruházási politika megindulásával, és annak mintegy végrehajtójaként szintén részt vállalt az ország prosperitására irányuló intézkedések kidolgozásában is. Az intenzívebb állami beavatkozásra a gőzhajózás és a vasút terjedése következményeképpen végbement infrastrukturális átrendeződések, és az ezzel párhuzamosan a tengeri vitorlás hajózás erőteljesen érzékelhető hanyatlása miatt kellett sort keríteni. Batthyány a kereskedelmi miniszter felkérésére 1891. június 26-án elkészült memorandumában a magyar szabadhajózás fejlesztését szorgalmazta, amely a tengerparti lakosság mostoha megélhetési viszonyainak javítását és az egyre nagyobb arányú kivándorlás feltartóztatását lett volna hivatott elősegíteni. Az emlékirat szerzője a tengerészeti törvényhozás teljes kibontakoztatásában, a kikötői illetékről szóló törvény módosításában, dokkok és hajógyárak létesítésében, az agg tengerészekről és hozzátartozóikról történő gondoskodásban, illetve az állami szubvencionálásban jelölte meg a kormány és a minisztérium feladatát.³

A felsorolt problémák mélységéről és komplexitásáról tanúskodnak, hogy a későbbi országgyűléseken valamennyi javaslatot több alkalommal is újfent megtárgyalták, orvoslásukra számos átfogó megoldási javaslat született. Mindezzel kapcsolatban megállapítható, hogy eltérés inkább a felhasználandó eszközökben és módszerekben, mintsem a kitűzött célokban mutatkozott.

² Országgyűlési almanach: 1901-1906. Batthyány Tivadar http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al901_06/213.htm (Letöltés ideje: 2014.január 27).

³ MOL K 230 - 1892 - VIII. t. - 44 120. cs. 1891. 29207-891.

3. Az 1892-es választás

Az előzmények ismeretében érthető, hogy Batthyány Tivadar politikai pályafutásnak kezdete is szorosan Fiuméhez kötődik. Személyében a város képviselőtestülete, a Rappresentanza a kikötő és a tengeri kereskedelem viszonyait alaposan ismerő, annak érdekeit kapcsolatai és szakmai kompetenciája révén érvényesíteni tudó, tette kész képviselőjelöltet vélt felfedezni a korosodó „kossuthista” Csernátony Lajossal szemben, aki 1878 óta képviselte a kikötőváros ügyeit a budapesti parlamentben.⁴ Az általa megtestesített politikai elképzelések, valamint Fiume szabad kikötő területének az osztrák-magyar vámterületbe való bevonásából fakadó negatív hatások azonban egyre kevésbé elégíthették ki a stagnáló gazdaságú, de mindenféleképpen fejlődésre, gyarapodásra és megújulásra törekvő Fiume szükségleteit. Ennek következményeként a városi képviselőtanács prominens tagjai 1892 januárjában dr. Andrea Bellen, Antonio Walluschnig és dr. Francesco Vio vezetésével az új, a szabadelvű párti jelölt mögé sorakoztak fel.⁵

Batthyány a Szapáry-kormány közigazgatás átszervezését megfogalmazó koncepcióit magáévá tevő programnyilatkozatát, január 24-én a fiumei Deák Hotel nagytermében, háromszáz választó jelenlétében ismertette, amelyben a kikötőváros három legfontosabb kívánalmára tett ígéretet, kiváltságainak tiszteletben tartását, védelmét, olasz kultúrájának megőrzését és gyarapodásának elősegítését.⁶ A corpus separatum egyszerre volt út és cél, ok és okozat, hiszen látható, hogy míg Fiume valódi tengeri kikötővé akart válni, addig Magyarország e fejlődés gyümölcsét birtokolva teljes értékű (közép-)európai hatalomként kívánt kiteljesedni. Ehhez azonban mindkét fél részéről megfelelő emberekre volt szükség.

A program nyilvánosságra hozatalát követően Podmaniczky Frigyes, a liberális klub elnöke kizárólag Csernátony jelölését ismerte el.⁷ Batthyány Tivadarnak ezért nagyrészt Fiume alközségei, Cosala és Drenova lakosaira kellett támaszkodnia. A gróf egy 1904-es parlamenti felszólalásából ismeretes, hogy a választás eredményét a vasutasok élén álló rosszakarója úgy próbálta befolyásolni, hogy alkalmazottait áthelyezéssel fenyegette meg, amennyiben szavazataikkal nem a hivatalos jelöltet támogatják.⁸ Az akció nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a vasutasok kiálltak a gróf mellett, így január 31-én új képviselője lett a városnak.⁹ Fiume reménykedve tekinthetett a jövőbe, amihez az is hozzájárult, hogy Zichy Ágoston, a fiumei és magyar-horvát tengerparti királyi kormányzó ugyanez év februárjában, Baross Gáborral tengerészeti kérdésekben kialakult nézeteltérése és az egyre nehezebbé váló működési feltételek miatt, hivatalából történő felmentését kérte.¹⁰ Helyére Andrassy Gyula vejét, Batthyány Lajost nevezték ki, így április 10-én történő beiktatásával immár két Batthyány felelt Fiume

⁴ SILVINO G. 1928: Storia del comune di Fiume. – Bemporad, Firenze, p. 119.

⁵ Il banchetto. In La Voce del Popolo. 1892. január 30.

⁶ BATTYÁNY T. 1896: Relazione del conte Teodoro Batthyány. 1892-1896. – Chiuzzelin & Co., Fiume, pp. 20-28.

⁷ Lotta elettorale. – In. La Varietà. 1892. január 27.

⁸ 513. Országos ülés. 1904. november 11. – In. Az 1901. október 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, XXX. kötet.

⁹ L'elezione del deputato di Fiume. – In. La Bilancia: 1892. február 1.

¹⁰ MOL K 26 - 1909 - XXVII - 3406, OL -1 34 - Hivatalos iratok - 1892. Zichy lemondását azzal indokolta, hogy a Tengerészeti Hatóság új szolgálati utasításának egyes elemei ártalmasak a fiumei közéletre, s csorbítják a kormányzó, vagyis a hatóságnál betöltött elnöki jogkörét. Így például sérelmezte, hogy a hatóság tisztí személyzetének kinevezése innentől kezdve a kereskedelmi minisztertől függött, illetve hogy a hatóság olasz hivatalos nyelve a magyarral lett felcserélve.

prosperitásáért, s ezzel az egész magyar kereskedelem felvirágoztatásáért.¹¹ A beköszöntő Batthyány-éra megteremtette azt a stabilitást, mely a szellemi, társasági, szociális és a gazdasági életre is üdítően hatott.

4. 1892-1896

Batthyány Tivadar részt vett az elsőrendű és a vicinális vasúti vonalak fejlesztési lehetőségeiről szóló tárgyalássorozatban és állást foglalt a megváltozott fiumei infrastrukturális viszonyok szerinti kikötőbővítés mellett. A cél az volt, hogy Fiume ne csak tranzitállomásként, hanem lokális piacként is működhessen. A barossi elvek alapján úgy vélte, Magyarországnak saját kikötője útján képesnek kell lennie a külvilággal való kapcsolatteremtésre. Ennek megfelelően a szabad hajózás teljesebb állami szubvencionálását, a hajórajok szaporítását, további rendes hajójáratok létrehozását, új cikkek forgalomba helyezését, valamint az eddig fel nem fedezett fogyasztói piacok keresését látta indokoltnak. Javasatai az egész ország közgazdasági felvirágoztatását célozták.¹²

A grófit a gazdasággal kapcsolatos kérdéseken túl a szociális természetű problémák is igen élénken foglalkoztatták. Az országgyűlésben többször felszólalt az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról szóló törvényjavaslat módosítása érdekében. Javasolta, hogy mind a révbiztosok, mind pedig a fiumei tengerészeti szakiskola tanárai magasabb bérezésben részesüljenek, valamint azt, hogy a fizetésük két részből, a törzsfizetésből, és állomáshelyük megélhetési viszonyait figyelembe vevő illetményből álljon, illetve Fiume Budapesttel egy fizetési osztályba kerüljön. Felvetésének jogosságát Fiume országon belül betöltött különleges státuszával, kikötővárosi mivoltával, a közös vámkerület létrejöttének hátrányaival és drága árviszonyaival magyarázta.¹³

Batthyány a szocializmus terjedésének megakadályozását valódi szent kötelességnek tekintette, s így a népszerű, a munkások biztos egzisztenciához és saját lakáshoz való juttatását célul kitűző „Società Operaia Fiumana” nevű segélyegyesületet anyagi hozzájárulásaival és parlamenti beszédeivel is támogatta.¹⁴ Hasonló megfontolásokból szorgalmazta a Magántisztviselők Országos Nyugdíjintézetének fiumei kiterjesztését és a kisiparosok kedvezőbb hitellehetőségeinek megteremtését. Törekvései mögött az a meggyőződés húzódott, hogy a munkások vagyonhoz juttatásával, valamint a nagytőke korlátozó keretek közé szorításával biztosítható a radikális eszmékkel szembeni ellenállásuk.¹⁵

Annak ellenére, hogy ekkor a nyolc órás munkaidőt még elképzelhetetlennek tartotta, a nők és a gyermekek foglalkoztatásának szabályozását, a kötelező betegsegélyezést, illetve a vasárnap munkaszüneti napként történő bevezetésére irányuló terveket igen üdvösnek találta.

¹¹ Il nuovo Governatore di Fiume. – In. La Varietà: 1892. február 26. La voce del popolo: 1892. április 1.

¹² 258. Országos ülés. 1893. november 27. – In. Az 1892. február 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, XIV. kötet.

¹³ 162. Országos ülés. 1893. február 21. – In. Az 1892. február 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, IX. kötet.

¹⁴ 258. Országos ülés. 1893. november 27. – In. Az 1892. február 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, XIV. kötet.

¹⁵ 99. Országos ülés. 1897. május 19. – In. Az 1896. november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, VI. kötet.

A gróf képviselőségének első évében jelentős sikereket könyvelhetett el, és az elért eredmények a város általános hangulatára is nagymértékben kihatottak. A helyzet azonban hamarosan megváltozott. A fordulópontot Batthyány egyházpolitikai kérdésekben tanúsított magatartása hozta. A Szapáry-kabinetet időközben felváltó Wekerle-kormány által meghirdetett törvénysorozat ugyanis az általános polgári anyakönyvek behozatalán túl a kötelező polgári házasság bevezetését is kilátásba helyezte, ami élénk tiltakozások és viták kirobbanásához vezetett. A miniszterelnök a kialakult helyzetet egy 1893. január 27-ére összehívott pártértekezleten kívánta rendezni,¹⁶ amelyen a reformok ellenzőit a kormánnyal szembeni agitációk beszüntetésére szólította fel. A határozott kijelentésre Szapáry Gyulát követve, Batthyány Tivadar 1894 első napjaiban kilépett a Szabadelvű Pártból. Döntését azzal indokolta, hogy az egyházpolitikai kérdéseket mindenekelőtt a katolikus autonómia mielőbbi megvalósításával és a közigazgatás átszervezésével kell orvosolni. A célszerűség és az ország lehetőségeire hivatkozva a házassági törvényjavaslatok módosítását, a fakultatív polgári házasság bevezetését preferálta.¹⁷

Fiume azonban lelkesen üdvözölte a liberális reformokat és értetlenül fogadta, mikor képviselője azok ellen érvelt az országgyűlésben és elhagyta a kormánypártot. A fiumei sajtó hol sajnálkozással, hol felháborodással közvetítette a Rappresentanza akaratával történő szembefordulást. Egészen az 1896-os választási küzdelmek kezdetéig kizárólag a legszükségesebb esetekben cikkeztek a gróf képviselői és magánemberi tevékenységéről. A város reakcióját jelentős mértékben befolyásolta a tény, hogy félték az állami támogatások és beruházások elmaradásától. Batthyány minderre a megbízatásából fakadó jogok és köteleességek számbavételével reflektált. Hangsúlyozta, hogy minden képviselőnek a választási programjában meghirdetett szempontok alapján kell eljárnia, azonban azon kérdésekben, melyekről nem rendelkezik, a képviselő legjobb belátására szerint kell, hogy cselekedjen.¹⁸

Annak ellenére, hogy a válságos helyzet viszonylag gyorsan normalizálódni látszott, a háttérben a Rappresentanza kiábrándultsága és Fiume megrendült bizalma kétségtelenül hosszútávon érezte hatását. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy az 1896-os választásokon az immáron ismét szabadelvű programmal induló képviselőt csak fenntartásokkal választották újra.¹⁹

5. 1896-1901

A Millennium méltó megünneplésére tekintettel 1895. december 25-én Apponyi Albert politikai *Treuga Dei* megkötését kezdeményezte, amelyet az egy esztendeje hatalmon levő Bánffy-kormány magáévá is tett,²⁰ ez a kikötőváros mindennapjait is számottevően befolyásolta.

¹⁶ GRATZ G. 1934: A Dualizmus kora. Magyarország története. 1867-1918. I. – Magyar szemle társaság, Budapest, p. 307.

¹⁷ 309. Országos ülés. 1894. március 8. – In. Az 1892. február 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, XVII. kötet.

¹⁸ BATTHYÁNY T. 1896: Relazione del conte Teodoro Batthyány. 1892-1896. – Chiuzzelin & Co., Fiume, p. 5.

¹⁹ Fiume képviselője. – In. Magyar Tengerpart: 1896. október 11.

²⁰ GRATZ G. 1934: A Dualizmus kora. Magyarország története. 1867-1918. I. – Magyar szemle társaság, Budapest, p. 347.

A következő évek során bejelentett esküdszéki bíróságról (1897:XXXIII.), a bűnvádi perrendtartásról, valamint annak életbeléptetéséről szóló (1896:XXXIII.) törvényjavaslatok keresztülvitelének szándéka azonban ismét elégedetlenséget váltott ki a fiumei lakosság körében. Ennek oka abban keresendő, hogy az 1883. évi regnikoláris bizottság által jóváhagyott eddigi gyakorlat szerint, a szűkebb értelemben vett Magyarországon hatályos törvények Fiumében való érvénybeléptetése előtt a kormány meghallgatta a Rappresentanza véleményét, és indokolt észrevételeit, kívánalmait külön rendeletben hirdethette ki. Most azonban a corpus separatum autonómiája szempontjából elengedhetetlen és speciális rendelkezéseket magába a törvénybe foglalták bele. Bár Batthyány az alapelgondolással egyetértett, a jelentősebb módosítások esetében a rendeleti úton történő külön intézkedést továbbra is szükségesnek tartotta. Esetleges megoldás a Rappresentanza a törvény előkészítési fázisában történő meghallgatása lehetett volna, de az általános politikai vélekedés már a probléma felvetését is törvényalkotó jogkövetelésként értékelte.²¹ Ez pedig sértette Magyarország integritását.

Horvátország ellenállása miatt az 1868:XXX.tc.66.§-a²² nem rendelkezhetett a kikötővárosról véglegesen, Fiume autonómiáját 1896-ig tiszteletben tartották.²³ Batthyány Tivadar az 1928-ban kiadott „Beszámolóm” című memorandumában a fiumeiek egyik jellemző vonásaként emlékezik meg arról, hogy biztos sikerre és megbecsülésre számíthatott mindenki, aki politikai felszólalásaiban nem feledkezett meg kellőképp nyomatékosítani, hogy kiáll Fiume autonómiájáért, ősi privilégiumaiért és olasz kultúrájáért.²⁴

A képviselő megállapítása szerint a corpus separatum autonómiáját hét alaptétel biztosította, a kormányzó hivatala, a közigazgatás és az elsőfokú igazságszolgáltatás, a város által fenntartott községi iskolák olasz nyelvűsége, a képviselőtestület véleménynyilvánítási lehetőségének gyakorlása, Fiume harmadik faktori mivoltának elismerése és a város státútuma.²⁵

A város a Bánffy-kormány által rendeleti úton rákényszerített törvények tartalmától, valamint az állami rendőrség és a fiumei közigazgatási bizottság megszervezésének szándékától is féltette autonómiáját. Noha Fiume egyébként a Magyarországgal való jogegység megteremtését szorgalmazta – különösen az 1848. évi sajtótörvény érvénybeléptetését – nem kívánt lemondani olasz kultúrájáról sem.²⁶ Az oldhatatlan feszültséget jól szemlélteti, hogy kikötőváros két prominens személyisége, Batthyány Lajos kormányzó és Giovanni de Ciotta polgármester még ugyanebben az évben beadta lemondását.²⁷ Mindezzel párhuzamosan a corpus separatum

²¹ 99. Országos ülés. 1897. május 19. – In. Az 1896. november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, VI. kötet.

²² 1868:XXX.tc.66: Az előbbi szakasz értelmében Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok területéhez tartozóknak ismertetnek el: „Mindazon terület, mely jelenleg Buccari városával és kerületével együtt Fiume vármegyéhez tartozik, Fiume város és kerülete kivételével, a mely város, kikötő és kerület a magyar koronához csatolt külön testet (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus) képez, s a melynek, mint ilyennek, külön autonómiájára s erre vonatkozó törvényhozási és kormányzati viszonyaira nézve, Magyarország országgyűlése s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok országgyűlése és Fiume városa közt, küldöttségi tárgyalások útján, közös egyetértéssel lesz megállapodás eszközendő.” <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5352> (Letöltés ideje: 2014. január 27).

²³ 528. Országos ülés. 1900. február 18. – In. Az 1896. november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, XXVI. kötet.

²⁴ BATTYÁNY T. 1928: Beszámolóm II. – Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, p. 77.

²⁵ 184. Országos ülés. 1897. július 14. – In. Az 1896. november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, X. kötet.

²⁶ 184. Országos ülés. 1897. július 14. – In. Az 1896. november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, X. kötet.

²⁷ A kormányzó lemondása. – In. Magyar Tengerpart: 1896. szeptember 6.

autonómiáját védelmezni kész, szélsőségesebb elemek is megjelentek,²⁸ akik Michele Mayländer köré csoportosulva mind a sovinizmusáról elhíresült miniszterelnöknek és kormányának, mind a város és a párt között közvetítő szerepben tetszelgő Batthyány Tivadarnak hadat üzentek.

Az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő tábor megalapította az Autonóm Pártot és saját újság indításával is megpróbálkozott. Az 1898. szeptember végén La Difesa címmel napvilágot látó sajtóorgánum azonban még a Parlamentben is heves vitákat eredményezett, ugyanis a kormány Fiumében nem engedélyezte a nyomtatást. A lapot a szomszédos Szusakon kellett kiadni. Amikor a hatóságok a városban is megjelenő lapokat lefoglalták és azok terjesztőit, olvasóit bántalmazták, a konfliktus tovább mélyült.²⁹ Bár Batthyány a képviselőházban az intézkedések jogtalansága ellen többször is felszólalt, Bánffy Dezső hajthatatlan maradt. A gróf meddő próbálkozásai kizárólag az autonomisták indulatainak felkorbácsolására szolgálhattak. Mikor pedig a fiumeiek az országgyűlés elé terjesztett tiltakozó petícióját annak hangvétele miatt a gróf is elutasította, árulással vádolták. Úgy ítélték meg, képviselőjük ismét hátat fordított Fiume valódi érdekeinek és semmibe vette a még 1892-es választási programjában tett, az autonómia megóvására vonatkozó ígéreteit. „Che cosa fa il nostro deputato?”³⁰ – szegezték ezt a költői kérdést a publikumnak az egymást követő offenzív hangvétellő cikkekben.³¹

A választók bizalmának ismételt megrendülését a „Szkülla és Kharübdisz között” őrlődő képviselő is érezte, aki 1898 decemberében újfent elhagyta a liberális pártot és a Justh Gyula – Kossuth Ferenc névvel fémjelzett Függetlenségi '48-as Párthoz csatlakozott.³² Batthyány lépése azonban olaj volt a tűzre, és csakhamar mind a liberális, mind pedig az autonomista sajtó kereszttüzeiben találta magát.

Bár Széll Kálmán miniszterelnöksége alatt valamelyest mérséklődtek a személye és tevékenysége ellen irányuló megnyilvánulások, Fiume változatlan rosszallását továbbra is jól szemlélteti, hogy a helybéli sajtó a vele kapcsolatos eseményekről csak szűkszavúan tájékoztatta a város lakosságát, illetve a La Bilancia azon tudósítása, mely szerint a La Voce del Popolo 1899. március 13.-ai száma tévesen a gróf haláláról értesített.³³

Ilyen körülmények közt Batthyány Tivadar az 1901-es országgyűlési képviselőválasztások alkalmával elállt a fiumei mandátum megszerzésétől és a város egykori kormányzóját, a szabadelvű programmal induló Batthyány Lajos jelölését támogatta az autonomista jelölttel, Riccardo Zanellával szemben. A küzdelem végül a magyar arisztokrata diadalával ért véget.³⁴

6. Végző

Batthyány Tivadar fiumei képviselői munkássága meglehetősen sok ellentmondást mutat. A kikötőváros jelentős mértékben profitálhatott a tengerészeti szakismeretekkel rendelkező grófnak a magyar-horvát tengerpart fejlesztése és a tengeri kereskedelem prosperitását előmozdító

²⁸ Fried I. 2001: Emlékek városa, Fiume. – Ponte Alapítvány. Budapest, p. 115.

²⁹ 632. Országos ülés. 1900. december 17. – In. Az 1896. november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, XXXI. kötet.

³⁰ „Mit csinál a mi képviselőnk?” – Fordította: O.Á.

³¹ Che cosa fa il nostro deputato? – In. La Difesa: 1898. október 9.

³² Országos Hírlap: 1898. december 19.

³³ Il conte Teodoro Batthyany. – In. La Bilancia: 1899. március 13.

³⁴ Il risultato della elezione. – In. La voce del popolo: 1901. október 7.

javaslatából, kezdeményezéseiből, liberálisnak tekinthető politikai nézeteiből, valamint a város olasz kultúrájának egyenrangúságának elismeréséből. Azonban a politikusnak az egyházpolitikai kérdésekben való állásfoglalása, illetve a szélsőségektől való tartózkodása áttörhetetlen falat emelt személye és választói közé. Olyannyira, hogy a későbbiek során a corpus separatumra vonatkozó kérdések tárgyában megtartott parlamenti felszólalásai ellenére – noha azok kétségtelenül kifejezték a lakosság döntő többségének egyetértő és támogató véleményét – Fiume meghatározó egyéniségei továbbra is kritikusak, bizalmatlanok maradtak. Vitathatatlan tény, hogy a város elvárásainak sem lehetett egyszerű megfelelni. Kiváltképpen, mivel a grófnak nem csak annak speciális igényeihez és viszonyaihoz kellett igazodnia, hanem saját lelkiismerete korlátaíhoz, valamint az egymást váltó kormányok olykor határozottan sovinszta politikai céljaihoz is. A tény, hogy sok esetben e három faktor éles ellentétben állt egymással, már eleve a kudarc és a meghasonlás lehetőségét vetette fel.

Fiume a délszláv helyzet miatt egyébként is egyre kényesebb helynek számított. Kereskedelmi, vasúti összeköttetései, valamint egyfajta előretolt hídfői szerepe révén nem maradhatott közömbös a régió változásai iránt, és nem vonhatta ki magát a századforduló elején megjelenő olasz irredentizmus és a horvát nacionalista áramlatok terjedése alól sem.

Batthyány saját bevallása szerint már Fiume képviselőjeként is különös rálátást nyerhetett a délszláv kérdés sajátosságaira, a nemzetiségi bonyodalmakra és az etnikumok együttélésének lehetőségeinek és korlátainak feltérképezésére, melyek a probléma még alaposabb megismerésére ösztönözték. Élénken érdeklődött Bosznia-Hercegovina ügyei – így a mohamedán autonómia, a kmetek helyzete és a bosnyák gazdasági nehézségek – iránt, valamint felháborodásának adott hangot azon jelenség kapcsán, hogy az osztrák dominancia a magyar elképzeléseket mindinkább háttérbe szorítja a megszállt tartományokban.³⁵

Batthyány a fiumei és a délszláv területeken szerzett tapasztalatait későbbi közéleti szereplése során is jócskán kamatoztathatta. Parlamenti szereplései alatt továbbra is gyakorta felszólalt a témát érintő kérdésekben, és az eredményesebb fejlődés érdekében, egyes szláv képviselőkkel is kapcsolatokat keresett.

Az 1905 októberében megfogalmazott Fiumei rezolúció tárgyalása során nem csak egyszerűen támogatta a Frano Supilo által kezdeményezett megegyezést, de a magyarok és a nemzetiségek megbékélését is javasolta. A horvát-szerb koalíció tagjaival magánemberként jó kapcsolatot ápolt, a magyarországi görögkeleti szerb ortodox pátriárka-választás alkalmával szerb javaslatra felvetődött királyi biztossá való kinevezése. 1907-ben pedig egyes horvát politikusok a horvát báni méltóságot ajánlották fel neki. A javaslat saját visszaemlékezései alapján mindenekelőtt a gróf horvát nyelvismeretének elégtelensége miatt hiúsult meg.³⁶

Batthyány Tivadar Fiumében kifejtett tevékenysége kétségkívül számos eredményt hozott, a gróf intézkedései hozzájárultak a város mindennapjainak és közéletének alakulásához, ugyanakkor Fiume multietnikus miliője is döntően befolyásolta a politikus világképét és toleranciáját a nemzetiségekkel szemben. Ennek nyomán személye 1918-ig csábító alternatívát jelenthetett a mérsékeltbb elveket valló nemzetiségi politikai csoportok számára.

³⁵ BATTHYÁNY T. 1930: Für Ungarn gegen Hohenzollern. – Amalthea – Verlag, Wien, pp. 58-65.

³⁶ BATTHYÁNY T. 1928: Beszámolóm I. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, pp. 63-86.

Irodalomjegyzék

- BATTHYÁNY T. 1896: Relazione del conte Teodoro Batthyány. 1892-1896. – Chiuzzelin & Co., Fiume
- BATTHYÁNY T. 1928: Beszámoló. I-II. - Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest.
- BATTHYÁNY T. 1930: Für Ungarn gegen Hohenzollern. – Amalthea Verlag, Wien.
- FRIED I. 2001: Az emlékek városa – Fiume. – Ponte Alapítvány. Budapest.
- GRATZ G. 1934: A Dualizmus kora. Magyarország története. 1867-1918. I-II. – Magyar szemle társaság. Budapest.
- GIGANTE, S. 1928: Storia del comune di Fiume. Bemporad. Firenze.
- HAJDÚ Z. 2013: Fiume 1868-1918: Erisz almája, avagy lebegő gyöngyszem Szent István koronáján? – Közép-Európai Közlemények, 2013. 3. szám.

Levéltári hivatkozások:

- MOL K 230 - 1892 - VIII. t. - 44 120. cs. 1891. 29207-891.
- MOL K 26 - 1909 - XXVII - 3406, OL - 1 34 - Hivatalos iratok - 1892.
- Országgyűlés Képviselőházának naplók lábjegyzetben meghivatkozott számai.

Napilapok:

- La Bilancia: 1892., 1894, 1896, 1899. évi, lábjegyzetben meghivatkozott számai.
- La Difesa: 1898. évi, lábjegyzetben meghivatkozott számai.
- La Varietà: 1892. évi, lábjegyzetben meghivatkozott száma.
- La Voce del Popolo: 1892. évi, lábjegyzetben meghivatkozott számai.
- Országos Hírlap: 1898. évi, lábjegyzetben meghivatkozott száma.
- Magyar Tengerpart: 1896. évi, lábjegyzetben meghivatkozott számai.

Internetes hivatkozások

- DR. SZIKLAY J. – DR. BOROVSKY S.: Magyarország vármegyéi és városai. – "Apollo" Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/index.html> (utolsó letöltés: 2013. január 26.)
- Országgyűlési almanach: 1901-1906. Batthyány Tivadar. http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al901_06/213.htm (utolsó letöltés: 2014.január 27.)